

KRIVIČNA ODGOVORNOST PRAVNIH LICA U ANGLOSAKSONSKOM, EVROPSKO-KONTINENTALNOM PRAVU I PRAVU IZVAN OVIH SISTEMA

Povod za ovaj rad proizilazi iz činjenice da je Narodna skupština republike Srbije na sednici od 23. 10. 2008.godine donela Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Zakon je objavljen u "Službenom glasniku republike Srbije", br 99/08, stupio na snagu 01. 11. 2008. godine.

REZIME: Nezadovoljstvo sa sadašnjim stanjem teorije i zakonodavnih rešenja krivične odgovornosti pravnih lica u celom svetu, pa i kod nas, postalo je opšte. Isto se iscrpljuje u pokušajima prevazilaženja problema na koje se nailazi u praksi kod utvrđivanja ove odgovornosti, a istovremeno oni reverzibilno podstiču krivično pravnu teoriju i filozofiju na nova, savremenim uslovima privređivanja u svetskim razmerama, prilagođena promišljanja.

Uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica predstavlja osnovni (bitan) elemenat kontrolnog procesa i istovremeno, premisa da bi bilo nepravedno kazniti samo individualne učesnike u privrednom ili finansijskom poslovanju krivičnom kaznom (sankcijom) kada je očigledno da je takvo poslovanje uzrok krivičnog dela. Bez odgovornosti pravnih lica mnoga krivična dela bi bila nedovoljno kažnjena jer veličina i struktura mnogih preduzeća (kompanija, korporacija) dovodi do nemogućnosti da se adekvatno odredi (pripiše) odgovornost pojedincima.

U ovo vreme istaknutih istraga i postupaka protiv preduzeća (korporacija) za razne oblike prevara, prevoza, dela protiv životne sredine, zloupotrebe hrane i lekova, sajber kriminala i dr. nije teško uvideti da je i sa kriminalno političkog aspekta posmatrano korisno po društvo primeniti institut krivične odgovornosti i na pravna lica uprkos brojnim preprekama koje stoje

* Profesor emeritus Pravnog fakulteta Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad

na putu takvom postupanju imajući, pri tom, u vidu, pre svega, specifičnosti pravnih lica u odnosu na fizička lica kao pojedince, koji, kao takvi, jedino mogu biti krivično odgovorni, pogotovo prema načelima našeg krivičnog prava koja govore o tome da krivična odgovornost može biti isključivo subjektivna i to pojedinačna (a ne i pravnog lica MV). Na planu domaćeg zakonodavstva, princip *nullum deliquens sine lege* odnosi se samo na fizička lica.¹

Takođe, krivična odgovornost je teško spojiva i sa nekim fundamentalnim principima savremenog krivičnog prava (npr. sa principom individualne odgovornosti i principom *nulla poena sine culpa*). I na pravno-dogmatском planu teško je tu naći odgovarajuća rešenja.²

Ovaj rad biće posvećen afirmaciji ideje uvođenja krivične odgovornosti pravnih lica u svetskim razmerama, pa prema tome i u naš krivično pravni sistem.

Ključne reči: Krivična odgovornost pravnih lica, pravno lice, odgovorna lica, stepen krivice na strani pravnih lica

Krivična odgovornost pravnih lica ili odgovornost pravnih lica za krivična dela

Sa pravom se u teoriji raspravlja pitanje pravilnog označavanja termina kojim bi se utvrdila odgovornost pravnih lica za prestupe (krivična dela) u njihovom poslovanju.³

Pitanje se svodi na to da li za ovu odgovornost treba upotrebiti termin krivična odgovornost pravnih lica ili odgovornost pravnih lica za krivična dela. Očigledno je opredeljenje citiranog autora, da je za odgovornost u pitanju najprikladnije upotrebiti termin odgovornost pravnih lica za krivična dela.

Na prvi pogled čini se sa pravom, s obzirom da je većina zemalja koje su postupile u skladu sa Preporukom Saveta Evrope i drugim međunarodnim ugovorima u svojim pozitivnim krivičnim zakonodavstvima ili u posebnim zakonima prihvatila termin odgovornost pravnih lica za krivična dela.

¹ Čejović, B., Osnovni principi krivičnog zakonodavstva Srbije i Crne Gore, objavljeno u Zborniku pod nazivom Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja, Beograd 2005., izd. Institut za kriminološka i socijološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova str. 93-94. i isti autor Princip nullum crimen, nulla poena sine lege u međunarodnom i domaćem krivičnom zakonodavstvu, Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnom zakonodavstvu, Tara 2004., str. 156.

² Stojanović, Z., Odgovornost pravnog lica za privredne prestupe, pravna misao, Sarajevo, br. 3-4/1990. str. 89.

³ Cetinić, M., Kaznena odgovornost pravnih lica – kakva rešenja su moguća i očekivana, referat podnet na XVII seminaru prava u Budvi 2005. Rad objavljen u celini u Zborniku pod nazivom Kazneno zakonodavstvo progresivna ili regresivna rešenja, Beograd, 2005. str. 235-237.

Činjenica je da su u velikom broju zemalja u Evropskoj zajednici, ali i u svim republikama bivše SFRJ sem Republike Srbije, ugrađene u krivične zakone (zakonike) odredbe koje nose naslov odgovornost pravnih lica za krivična dela (Federacija Bosne i Hercegovine, Crna Gora, Slovenija) ili su doneti posebni zakoni o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, kao što je to slučaj u Hrvatskoj i Sloveniji. No, uprkos te činjenice u teoriji se ispravno ukazuje da premda iz naziva zakona to ne proizilazi sasvim jasno, odgovornost pravnih lica jeste kazneno-pravna.⁴

I po našem mišljenju najpravičnije bi za ovu odgovornost bila upotreba termina kaznena odgovornost pravnih lica i to zbog više, bar tri, razloga.

Prvi je da savremeno krivično pravo u većini zemalja kao naziv krivičnog prava koristi "kazneno pravo" (pre svega anglo-saksonsko pravo - penal law, criminal law; nemačko - Strafrecht, francusko - droit penal i sl.).

Drugi, čini nam se i najvažniji razlog za predloženo postupanje nalazimo u samoj Preporuci br. R(88)18 Komiteta Ministara članicama Evropske unije u vezi sa odgovornosti preduzeća koja imaju status pravnog lica za prestupe učinjene u poslovanju,⁵ kao najznačajnijem aktu Evropske unije kojim se preporučuje da sve države članice uvedu u svoja nacionalna zakonodavstva i odgovornost pravnih lica za prestupe (krivična dela, prekršaje i dr.) učinjene u njihovom poslovanju.

Naime, već u uvodnim napomenama Preporuke se, između ostalog, utvrđuje: razmatrajući i to da uvođenje u nacionalno pravo *principa krivične odgovornosti preduzeća kao pravnih lica* nije jedino sredstvo da se reše svi prisutni problemi i teškoće i neisključuje prihvatanje drugih rešenja u istu svrhu.

Dakle, očigledno je zalaganje sadržano u celim uvodnim napomenama da se u kazneno zakonodavstvo država članica uvede prvenstveno krivična odgovornost pravnih lica, što znači da je pravno lice (preduzeće, korporacija i sl.) samo po sebi krivično odgovorno i to na osnovu teorije alter ega.

U delu Preporuke koji se odnosi na odgovornost pod tačkom 3 je utvrđeno: Prikazivanje preduzeća odgovornim pažnja bi trebalo da se usredsredi naročito na:

- a) *primenu krivične odgovornosti* i sankcija na preduzeća, kada je priroda prestupa, stepen krivice na strani preduzeća, posledice za društvo i potreba sprečavanja daljih prestupa;

⁴ Derenčinović, D., Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela, 2003.: "Premda iz naziva zakona to ne proizilazi sasvim jasno, odgovornost pravnih osoba za kaznena djela jest kazneno pravna", str. 13. Slično F. Bačić, neke napomene uz zakonsko uređivanje kaznene odgovornosti pravnih osoba, Hrvatska pravna revija, 2004. br. 2; V. Kambovski koji na više mesta govori o kaznenoj odgovornosti pravnih lica, Kazneno pravo, Opšt del, Skopje, 2005. str. 358, 362.

⁵ Usvojena od Komiteta Ministara 20. oktobra 1988. godine na 420. sastanku zamenika Ministara članica Evropske unije.

- b) primena drugih sistema odgovornosti i sankcija npr. onih nametnutih od strane administrativnih vlasti i pod pravnom kontrolom, posebno za nelegalno ponašanje koje ne zahteva da se izvršilac prestupa tretira kao zločinac.

Prema tome, u okrilju sveukupne kaznene odgovornosti, preporučuje se uvođenje u nacionalna zakonodavstva zemalja članica Evropske unije, pre svega, krivična odgovornost pravnih lica i to za najteže prestupe (krivična dela) učinjene u poslovanju, ali se istovremeno ostavlja mogućnost izbora u primeni drugih sistema odgovornosti. Zato se u opštim razmatranjima Preporuke i utvrđuje: Odabrana komisija, međutim, istakla je trend u određenim zemljama ka odvajanju od tradicionalnog koncepta krivice i uzimanja pravnog lica kao takvog odgovornog: i to propisivanjem prestupa koji ne zahtevaju dokaz krivice, ili reduciraњem krivice preduzeća od pojedinca odgovornih za kriminalne radnje, ili propisivanjem akcesorne odgovornosti za preduzeća, ili uvođenje posebne odgovornosti za neke prestupe koja zahteva samo novčanu sankciju, kao što je novčana kazna, a Galdbude (Nemačka), coima (Portugalija) ili foretagsbot (Švedska) – sistem koji nije zasnovan na tradicionalnom konceptu krivice i stoga je primenljiv na pravna lica.

Proširenje krivične odgovornosti na preduzeća je samo jedno od sredstava da bi se postigao cilj preporuke. Postoje druga, van domašaja Krivičnog prava, kao npr. ne-krivična – ili kvazikrivična – odgovornost, shodno Nemačkom Ordnungswidrigkeiten ili EEC Kaartel prestupi, ili odgovornost zasnovana na sistemu sankcija (kaznenom sistemu) koji ne zavisi od tradicionalnog koncepta krivice. Preporuka I. 3. pominje dva koja odabrana komisija smatra naročito važnim. Oni su pomenuti u smislu primera, ostavljajući tako državama članicama veliku slobodu da odaberu vrstu odgovornosti koja najbolje odgovara njihovom pravnom sistemu.

Pod-paragraf *a* osvrće se na primenu krivične odgovornosti i kazni. Preporučuje se za slučajeve gde priroda prestupa, priroda i stepen krivice, posledice za društvo i problema da se spreči dalje vršenje prestupa zahteva primenu krivičnih sankcija. Može biti neophodno da se razdvoji od tradicionalnog koncepta krivice i da se prihvati režim odgovornosti zasnovan na društvenoj krivici.

Pod-paragraf *b* modeliran je po nemačkom sistemu Ordnungswidrigkeiten, tj. sistem kvazi-krivične odgovornosti i sankcija izrečenih od strane administrativnih vlasti i podvrgnut sudskoj kontroli. Njegova primena se preporučuje za nedozvoljeno ponašanje koje, bez obzira na svoju ozbiljnost, ne zahteva izricanje krivičnih sankcija.

Iz svega iznetog proizilazi, kao osnovan, zaključak da bi najadekvatniji termin za odgovornost pravnog lica u njihovom poslovanju bio termin kaznena odgovornost pravnih lica.

U zavisnosti od prihvaćenog sistema kaznene odgovornosti pojedinačnih nacionalnih zakonodavstava zavisio bi i naziv termina za kaznenu odgovornost pravnih lica. Negde će to biti krivična odgovornost pravnih lica za izvršena krivična dela. Takav je sada slučaj u *Code Penal* Francuske.⁶ Naime, odredbe o krivičnoj odgovornosti pravnih lica sistematizovane su u II glavi koja nosi podnaslov "o krivičnoj odgovornosti." U članu 121-1. – svako je krivično odgovoran samo za sopstveno činenje.

U članu 121-2. – pravna lica, izuzimajući državu, krivično su odgovorna ...

U stavu 3 člana 121-2. je određeno da krivična odgovornost pravnih lica ne isključuje krivičnu odgovornost fizičkih lica počinitelaca ili saučesnika istih činjenja.

Proizilazi da je francuski zakonodavac u svemu prihvatio navedenu Preporuku Evropske unije u delu koji se odnosi na odgovornost pravnih lica pod 3.a. i uneo u *Code Penal* krivičnu odgovornost pravnih lica uporedo sa krivičnom odgovornošću fizičkih lica i zato je istu i sistematizovao u glavu koja nosi podnaslov o krivičnoj odgovornosti u okviru *Code Penal* kao opšteg kaznenog zakona.

Gotovo da identično rešenje nalazimo u krivičnom zakonodavstvu Slovenije. Naime, član 33. Kaznenog zakonika Republike Slovenije⁷ nosi naslov "Krivična odgovornost pravnih lica za krivična dela," što znači da već iz samog naslova proizilazi da je i slovenački zakonodavac prihvatio krivičnu odgovornost pravnih lica. Izneto se potkrepljuje i rešenjem ugrađenim u član 33. stav 4 navedenog zakona u kome je utvrđeno da će se zakonom urediti posebne odredbe o krivičnom postupku protiv pravnog lica. Očigledno je da je slovenački zakonodavac u okviru opšteg kaznenog zakonika prihvatio u svemu, za pravna lica, Preporuku u delu koji se odnosi na krivičnu odgovornost pravnih lica za krivična dela.

Na istovetan način je postupljeno u Republici Crnoj Gori u njenom krivičnom zakoniku samo što ona još nije donela poseban zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Međutim, navedeno rešenje pitanja krivične odgovornosti pravnih lica za krivična dela iz kaznenog zakonika Slovenije nije u potpunosti ispoštovano u posebnom zakonu koji reguliše oblast odgovornosti pravnih lica s obzirom da taj zakon nosi naslov "Odgovornost pravnih lica za krivična dela".

U krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine uneta je posebna glava (XIV) koja nosi naslov odgovornost pravnih lica za krivična dela. Znači, na istovetan način kako je postupljeno i u posebnom zakonu Republike Slovenije koji reguliše ovo pitanje.

⁶ Nouveau code penal, Mode d'emploi, Paris, 1992.

⁷ Kazneni zakon Republike Slovenije Uradni list RS. br. 63/94 od 13. 10. 94.

Republika Hrvatska je, neredigujući bilo šta u krivičnom zakoniku, kao što je to učinila Republika Slovenija, donela poseban zakon koji nosi naslov odgovornost pravnih lica za krivična dela.

Nasuprot Sloveniji, Hrvatskoj, Federaciji Bosne i Hercegovini i Crnoj Gori u Republici Makedoniji je u krivični zakon uneta posebna glava koja nosi naslov "Krivična odgovornost pravnog lica" i podnaslov "Uslovi za krivičnu odgovornost za pravno lice".⁸ U ovoj odredbi je utvrđeno: u slučaju utvrđivanja u posebnom delu krivičnog zakona ili u posebnom drugom zakonu u kojem su propisana krivična dela, pravno lice je *krivično odgovorno* ako je do izvršenja dela došlo radnjom ili propuštanjem dužnog nadzora od strane organa upravljanja ili odgovornog lica u pravnom licu ili drugog lica koje je bilo ovlašćeno da postupa u ime pravnog lica u skladu sa njegovim ovlašćenjima ili koje je prekoračilo svoje ovlašćenje radi ostvarivanja koristi za pravno lice.

Krivična odgovornost pravnog lica ne isključuje odgovornost izvršioca krivičnog dela.

Za dela koja su zakonom određena kao krivična dela odgovorna su sva pravna lica, osim države.

Strana pravna lica su krivično odgovorna ako su delo izvršila na teritoriji Republike Makedonije bez obzira da li imaju svoje predstavništvo ili podružnicu koja vrši delatnost na njenoj teritoriji.

Očigledno je da je makedonski zakonodavac u svemu prihvatio navedenu Preporuku Saveta Evrope s obzirom da je u svoj Krivični zakonik uneo *krivičnu odgovornost pravnih lica* na isti način kako je to učinila i Francuska u svom *Code Penal*.

Zbog svega iznetog bi se sa osnovom moglo konstatovati da je ispravno samo ono stanovište, izneto u teoriji, koje smatra da i ako iz naziva zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela to ne proizilazi sasvim jasno, odgovornost pravnih lica za kaznena dela jeste kazneno pravna.⁹

Prema tome, u svim navedenim zakonima je u smislu Preporuke prihvaćena krivična odgovornost pravnih lica za krivična dela u okviru opšte kaznene odgovornosti iz čega *conditio sine qua non* proizilazi da nije prihvaćen neki drugi sistem odgovornosti pravnih lica, recimo za prekršaje ili, pak, privredne prestupe.

Drugačiji sistem je zadržan u Nemačkoj u kojoj i dalje nije prihvaćena krivična već samo prekršajna odgovornost pravnih lica. Naime, prema članu 30 nemačkog Zakona o prekršajima pravno lice je odgovorno za ona kazniva dela ili prekršaje određenih fizičkih lica kojima se povređuju dužnosti pravnih lica ili

⁸ Zakonot o izmenjivanje i dopolnuvanje na Krivičniot Zakonik, objaven vo "Slučben vesnik na RM" br. 19/04.

⁹ Derenčinović, D., *op. cit.* str. 13.

posebnih društava ili kojima je pravno lice ili posebno društvo steklo korist ili je tu korist moglo steći. Nemački zakonodavac je, znači, prihvatio onaj stav iz Preporuke koji upućuje na mogućnost uvođenja administrativno-prekršajnog kažnjavanja pravnih lica, dakle sistema koji nije zasnovan na tradicionalnom konceptu krivice i stoga je primenljiv na pravna lica.

I treći sistem nalazimo još jedino kod nas, u Republici Srbiji, u kojoj i dalje važi odgovornost pravnih lica za privredne prestupe, prema Zakonu o privrednim prestupima, što je takođe u skladu sa tačkom 3. b Preporuke u delu koji se odnosi na odgovornost, iako, to treba posebno imati u vidu, je u našoj nauci već više puta do sada i to sasvim osnovano, isticano da je odgovornost pravnih lica za privredne prestupe u stvari krivična odgovornost pravnih lica,¹⁰ i da u svakom slučaju, ostaje za budućnost faza osmišljavanja odgovornosti za privredne prestupe na "čistu" krivičnu odgovornost pravnih lica kada se za to steknu neophodni uslovi.¹¹

Možda je najtačnije stanovište izneto u teoriji konstatacijom da privredni prestupi predstavljaju krivična dela pravnih lica i da je odgovornost pravnih lica za te delikte krivična odgovornost.¹²

Iz svega iznetog proizilazi nekoliko važnih i osnovanih zaključaka:

1. Prvo, da zakonodavstva različitih zemalja u Evropskoj uniji i van nje različito pristupaju rešavanju pitanja odgovornosti pravnih lica za dela nepravna učinjena u njihovom poslovanju što je u potpunom skladu sa iznetim smernicama sadržanim u Preporuci po ovom pitanju.
2. Drugo, da bi najtačniji naziv, u stvari, za ovu odgovornost bio kaznena odgovornost pravnih lica, pa u okviru ovog opšteg termina, svako nacionalno zakonodavstvo, u zavisnosti od svog kaznenog sistema, može utvrditi

¹⁰ Vrhovšek, M., *Ka novim rešenjima odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe*, "Pravni život", časopis za pravnu teoriju i praksu, Beograd, I-4/95 i od istog autora *The liability of legal persons for economic crime in Yugoslavia*, *British Southern Slav States News-law Association News-letter*, summer 1998. London; *Odgovornost pravnih lica za privredne prestupe i krivična odgovornost pravnih lica de lege ferenda*, časopis "Pravo, teorija i praksa", Novi Sad, br. 4/99 i *Zakonom o potvrđivanju krivičnopravne konvencije o korupciji predviđena je krivična odgovornost preduzeća i svih drugih pravnih lica*; Uvodno izlaganje na Desetom savetovanju sudija Trgovinskog suda Republike Srbije, Zlatibor, 26-28. jun 2002. godine, u celini objavljeno u radnom materijalu za ovo savetovanje, Beograd, 2002. god., str.93-110; dr Ivana Simović-Hiber, *Krivična odgovornost pravnih lica i privredni prestupi: Da li je razlikovanje samo terminološke prirode?*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br. 5/95.

¹¹ Đorđević, M., *Krivična odgovornost pravnih lica*, Beograd 1968., str. 112 i dr., B. Stanković, donošenje posebnog krivičnog zakonodavstva koje bi obuhvatilo sadašnja krivična dela protiv privrede i privredne prestupe, sa krivičnom odgovornošću pravnih i fizičkih lica, Privredni prestupi de lege ferenda u uslovima novih društveno-ekonomskih odnosa, Teorijski i praktični problemi jugoslovenskog kaznenog zakonodavstva, Beograd, 1996., str. 266.

¹² Lazarević, dr Lj., *Krivična odgovornost u javnim službama i preduzećima*, Referat izložen na X Francusko-Jugoslovenskim danima, Niš, 1969., i isto dr Miroslav Đorđević *Sistem privrednih delikata JRKK*.

- krivičnu, prekršajnu (administrativnu), građansko pravnu ili privredno-prestupnu odgovornost. Pri tom valja u tome biti precizan i dosledan. Jer svako odstupanje od postavljenih standarda u Preporuci dovodi do njegovih iskrivljavanja što sigurno ne doprinosi ujednačavanju prava u celokupnom i jedinstvenom kaznenom pravu Evropske unije. S toga i kod onih zemalja koje su do sada donele zakone o odgovornosti pravnih lica za krivična dela treba tu odgovornost pravnih lica shvatiti onako kako je i rečeno kao krivičnu odgovornost pravnih lica. Isti je slučaj i sa Zakonom o privrednim prestupima koji bi trebalo zameniti donošenjem zakona o krivičnoj odgovornosti pravnih lica za krivična dela, a ne održavati na snazi jednu para krivičnu odgovornost pravnih lica kakav je sada slučaj.¹³
3. Ukoliko neka država prihvati krivičnu odgovornost pravnih lica u smislu Preporuke onda bi trebalo da zakon kojim tu odgovornost reguliše tako i nazove, a ne da se iz, raznoraznih razloga "krije" iza termina odgovornost pravnih lica za krivična dela. Isto tako ukoliko takvu odgovornost ne prihvati onda nazvati zakon onako kako i odgovara suštini primenjenog sistema, znači Zakon o prekršajima (administrativni zakon), Zakon o privrednim prestupima, i sl. U tom smislu postoji i treća mogućnost: da se ne prihvati niti jedan od predviđenih kaznenih sistema i da se onda ostane samo pri građansko-pravnoj (civilnoj) odgovornosti pravnih lica.
 4. Upravo na izneti način se i postupa u kaznenom pravu Evropske unije u pogledu odgovornosti pravnih lica, s obzirom da se, u sastavu svih do sada donetih konvencija iz ove oblasti, odgovornost pravnog lica reguliše na sledeći način:
 - 1) Svaka članica treba da usvoji takve legislativne i ostale neophodne mere da bi se pravna lica mogla pozvati na odgovornost za krivično delo ustanovljeno na osnovu ove konvencije, koji je izvršilo fizičko lice koje ima rukovodeću ulogu u tom pravnom licu delujući kao pojedinac ili kao deo nekog organa pravnog lica, a na osnovu:
 - a) ovlašćenja da zastupa pravno lice;
 - b) ovlašćenja da donosi odluke za račun pravnog lica;
 - c) ovlašćenja da vrši kontrolu unutar tog pravnog lica.
 - 2) Osim slučajeva koji su predviđeni u stavu 1, svaka članica treba da preduzme mere neophodne da bi se pravno lice moglo smatrati odgovornim i u slučajevima kada je nepostojanje nadzora ili kontrole od strane fizičkih lica navedenih u stavu 1 omogućilo izvršenje krivičnih prestupa definisanih u skladu sa ovom konvencijom, koje je izvršilo fizičko lice za račun tog pravnog lica i u njegovo ime.

¹³ Krivična odgovornost pravnih lica i privredni prestupi: da li je razlikovanje samo terminološke prirode?, Simović-Hiber, I., – Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 3/95, str. 210 i dr.

- 3) U zavisnosti od pravnih principa pojedinih članica, odgovornost pravnog lica može biti krivične, građanske ili administrativne prirode.
- 4) Ta odgovornost neće isključivati krivičnu odgovornost fizičkog lica koje je prestup izvršilo.

Očigledno proizilazi zaključak da se u svim do sada donetim konvencijama teži realizaciji Preporuke tako što će svaka država članica Evropske unije usvojiti legislativne i druge neophodne mere da bi se pravna lica mogla pozvati na odgovornost za krivično delo ustanovljeno u bilo kojoj donetoj konvenciji, pod uslovima predviđenim u Konvenciji, ali da se, isto tako, svakoj državi članici ostavlja mogućnost da, u zavisnosti od svojih pravnih principa, tu odgovornost utvrdi kao krivičnu, građansku ili prekršajnu odgovornost. Međutim, kada se bilo koja država članica opredeli za određeno rešenje onda se njega mora dosledno i držati, kako bi se jasno moglo zaključiti koji sistem odgovornosti je, u stvari, usvojen.

Upravo tako je pravilno postupljeno u *Code Penal* Francuske i krivičnom zakoniku Republike Makedonije u kojima je ta odgovornost pravilno označena terminom krivična odgovornost pravnih lica u okviru opšte kaznene odgovornosti.

Istorijat krivične odgovornosti pravnih lica u svetu

Još od Rimskog prava je po pitanju krivične odgovornosti vladala sentenca *societas delinquere non potest*, što je označavalo da pravna (socijalna, moralna) lica nikada ne mogu da odgovaraju za krivična dela. U teoriji se smatra da je ideja o krivičnoj odgovornosti pravnih lica, u pravom smislu te reči, iznedrena u engleskom pravu u XIV veku donošenjem prvih precendenata kojima se kažnjava pravno lice (1840. i 1846), a zatim 1889. donošenjem *Interpretation act* kojima je prihvaćeno stanovište da, ako nije drugačije određeno, pod pojmom lice treba podrazumevati i pravno lice.¹⁴ Englesko pravo je, kao zakonski osnov za odgovornost, koristilo teoriju vikarijske odgovornosti 1842. u Birmingham i Gloucester Railway Co. i kasnije 1846. u Great North of England Railway Co.¹⁵ Sudska praksa u Engleskoj je kroz narednih sto godina zauzimala različite stavove u vezi sa primenom vikarijske teorije da bi Centralni krivični sud 5. juna 1990. godine u poznatom precidentu *European Ferries (Dover) Ltd.* zauzeo po glavnom pitanju sledeći stav: "Ubistvo iz nehata u Engleskom pravu je protivpravno ubistvo jednog ljudskog bića od strane drugog, uključujući i direktno i indirektno postupanje i gde lice koje je oličenje preduzeća i koje čini (postupa) u korist i za račun preduzeća preduzelo radnju ili propustilo da učini radnju koja je dovela do smrti, preduzeće takođe kao i fizičko lice može biti proglašen krivim za ubistvo iz nehata". Ovakav stav se obrazlaže time da preduzeće može biti zamišljeni od-

¹⁴ Kennz: *Outlines of Criminal Law*, Cambridge, 1962, str. 70-71.

¹⁵ Smith, J. C., Hogan, B., *Criminal Law*, London, 1988, str. 170-171.

govorno za nehatne radnje ili propuste svojih sluga, ili agenata, ali da bi preduzeće bilo krivično odgovorno za ubistvo bez predumišljaja – pod pretpostavkom da takvo delo postoji – neophodno je da *mens rea* i *actus reus* ubistva bez predumišljaja budu utvrđeni ne protiv onih koji su činili za ili u ime preduzeća, već protiv onih koji su oličenje samog preduzeća. Prema tome, ako se prihvati da je ubistvo bez predumišljaja u Engleskom pravu protiv pravno lišavanje života jednog ljudskog bića od strane drugog ljudskog bića (što uključuje i radnju činjenja i nečinjenja) i da lice koje je oličenje preduzeća i koje radi za interese preduzeća čini te radnje ili propuštanje dužne radnje koje su prouzrokovale smrt, onda preduzeće kao i lice može biti proglašeno krivim za ubistvo bez predumišljaja.

Prema stanju engleskog Common laws-a iz 1951. godine, pravna lica (Corporation aggregate), ne mogu biti optužena za izdaju, za zločinstvo ili za prestup koji sadrži u sebi nasilje nad licem i uvrede i za koja dela se kažnjava samo za tvorom.

Korporacija može biti kažnjena za klevetu (libel), za razna ugrožavanja (nuisance), kao i za povredu svake zakonske dužnosti, bilo činjenjem, bilo nečinjenjem (I, str. 72-75).

Američki model

Davno prihvaćena opšta pravna norma u Engleskoj na jeziku Blackstona da preduzeće ne može da izvrši "izdaju ili veleizdaju, ili drugo krivično delo u okviru svoje privredne sposobnosti"¹⁶ pretrpela je tokom godina suštinsku reviziju u Engleskoj, Kanadi i naročito u Americi.

Širenjem pokreta industrijalizacije Evropom, sredinom XIX veka, engleski sudovi su se suočili sa povredama zakona učinjenim od strane železnice i pri tom zauzimali stanovište da preduzeća (pravna lica) mogu biti krivično gonjena za krivična izvršenja. U najvećem delu, američki sudovi su sledili stanovište engleskih sudova i krajem XIX veka ustanovljeno je da preduzeće u najmanjoj meri može biti osuđeno za ona krivična dela koja ne zahtevaju dokaz specifične namere kao elementa dela (povrede).

Verovatno, prvi u svetu Krivični zakonik države Njujork, 1881. godine, sadržavao je odredbu (S. 318-n. 13), da reč "lice", obuhvata kako korporaciju tako i fizičko lice. U nekim drugim federalnim državama, takođe je delimično priznata odgovornost pravnih lica i to:

U državama Mein i Virdžinija, samo za krivična dela nečinjenjem (nonfeasance).

U državama Nju Džersi, Masačusets, Vermont, Pensilvanija i Tenesi, i za krivična dela činjenjem (Misfeasance) (I, - Str. 73-75).

¹⁶ Orland, L., Kažnjavanje preduzeća od Američke Kaznene Komisije, 4 Fed. Sentencing (kazneni) Rep. 50/1991) (nadalje Orland, Kažnjavanje preduzeća).

Pored toga američki sudovi su počeli da osuđuju na konfiskaciju imovine, i na zabranu rada, pojedina pravna lica, a takođe su rasformiravana pojedina akcionarska društva.

Ove su presude sudovi donosili pozivajući se na ustavni princip čuvanja pravne sigurnosti sa obrazloženjem da se "dolus organa ima smatrati dolusom pravnog lica" (II, - str. 11).

U američkom pravu je opšteprihvaćen princip da treba priznati razdvojenost pravnog lica od njegovog supstrata, tj. od fizičkih lica iz kojih je sastavljeno. Sudska praksa SAD izgradila je posebno učenje o zloupotrebi pravnih lica ("Disregard of legal entity"), čija je osnovna postavka da je pravno lice osnovano u cilju ostvarenja određenih zadataka.

Ako se utvrdi da je forma pravnog lica zloupotrebljena u nedozvoljene ciljeve, onda sud može odstupiti od navedenog poznatog pravila o oštroj razdvojenosti pravnog lica od njegovog supstrata.

Ako je forma pravnog lica korišćena za postizanje protivzakonitih ciljeva, američki sud ima pravo – pozivajući se na povredu dobrih običaja – da ne poštuje tu formu.

Američki sudovi su pri tome svesni činjenice da zahvataju prava pravnog lica, kada traže fizička lica koja stoje iza korporacije. Međutim, pošto je u tim slučajevima pravno lice zloupotrebљeno za svrhe koje su strane ciljevima tog pravnog lica, ili čak protivne njima, onda sudovi po američkom pravu nisu ograničeni sa osnovnom strukturom pravnog lica u traženju pravedne presude.

Tada, "treba potražiti ljude, odnosno stvarne okolnosti, koji su sakriveni iza maske pravnog lica i ovde je dozvoljeno nepoštovanje fikcije pravnog lica." Ovo je tekst sudske odluke u slučaju: "United States, Milwaukee Refrigerator Transit Co".

Američki pravnik Vormser (Wormser) je to ovako formulisao:

"Kad je forma pravnog lica, upotrebljena za izigravanje postojećih obaveza ili zakona, za sticanje ili učvršćenje monopola ili za prikrivanje prevarnih radnji, odnosno zločina, sudovi će odstraniti velo celine i posmatrati društvo kao udruženje živih ljudi, te će suditi realnim licima."

Druga dvojica američkih autora Serik (R. Serick) i Kenc - Gejbl (Koentz - Gable) rezonuju na sledeći način:

"Pravno lice mora biti korišćeno u zakonite svrhe, ne sme se zloupotrebљivati. Ko dakle zloupotrebљjava pravno lice, taj ga ne poštuje, a ko suzbija nepoštovanje forme pravnog lica, taj potvrđuje potrebu postojanja pravnih lica" (III, - str. 133-135 i IV, str. 50-53).

Prema ovde iznetim shvatanjima proističe da u sudskoj praksi SAD, uglavnom na dva načina tretiraju pravna lica. U jednoj vrsti slučajeva sudi im se kao celini, a u drugim slučajevima se izgleda pravna lica rasformiraju i sudi se fizičkim licima, iz kojih su ta pravna lica bila sastavljena.

Krivična odgovornost pravnih lica u SAD pre Drugog svetskog rata bila je ograničena samo na izvesne kategorije krivičnih dela. Iako američko zakonodavstvo traži postojanje vinosti, sudovi su, pritešnjeni praksom – to izbegli.

Apelacioni sud u Njujorku, izrekao je na primer, 1928. godine presudu protiv jedne korporacije, radi krivičnog dela zloupotrebe poverenja (V - str. 715).

Zakon iste države Njujork, izrično predviđa krivičnu odgovornost željezničkih kompanija za dela protiv javne sigurnosti – čl. 123 (II, - str. 11).

Napredovanjem u XX veku, međutim, praksa američkih i engleskih sudova počela je dramatično da se razdvaja. Američki sudovi su pokušali da se saobraze političkoj klimi progresivne ere, proširenjem odgovornosti preduzeća obuhvatanjem *mens rea* dela utvrđivanjem da stepen na kome se agent nalazi na hijerarhijskoj lestvici u preduzeću postaje irelevantan za odlučivanje o krivičnoj odgovornosti pravnih lica. Suprotno, engleski sudovi su artikulisali veoma usko "alter ego", ili "organ" teorije o krivičnoj odgovornosti preduzeća u slučajevima dela *mens rea*, gde se samo radnje starijih (viših) službenika u preduzeću – oni koji su konstituisali "mozak" preduzeća – mogu, za potrebe krivičnog prava, pripisati pravnom licu.¹⁷

Američki model krivične odgovornosti preduzeća izvire iz odluke Visokog suda pravde u SAD-u iz 1909.¹⁸ koji tumači zakon iz 1903. – Elkinsov zakon¹⁹ koji propisuje: Bilo šta učinjeno ili propušteno da se učini od strane preduzeća ako su radnje učinjene ili propuštene da se učine od strane direktora ili službenika, ili primaoca, ostavoprimca, zakupca, zastupnika ili bilo kog drugog lica zaposlenog u preduzeću biće takođe smatrano kao kažnjiva radnja preduzeća i nakon osude biće podvrgnuto odgovarajućoj kazni.²⁰

Podržavajući ustavnost zakona, Visoki sud je definisao široki princip krivične odgovornosti preduzeća, koji je postao kamen temeljac za pravo o krivičnoj odgovornosti preduzeća u Americi na sledeći način: Ne vidimo opravdanu primedbu u pravu i bilo koji razlog državne politike, zašto će preduzeće koje ostvaruje profit trgovinom i koje može da radi samo preko svojih predstavnika i službenika, biti kažnjeno samo novčanom kaznom zbog znanja i namere njegovih agenata kojima je poverilo ovlašćenje za obavljanje poslova i čije znanje i odlučnost se može pripisati preduzeću za koje radi. Dok bi pravo trebalo da ima obzira prema pravima svih, prema pravima preduzeća ne manje nego prema pravima pojedinaca, ne može da zatvori oči pred činjenicom da je velika većina trgovinskih transakcija u moderno vreme izvršena preko ovih tela, i naročito da je međunarodna trgovina skoro u celosti u njihovim rukama, a dati im imunitet od

¹⁷ Blachstone, W., Komentari 1988. str. 476.

¹⁸ New York Cent. Hutson River R.R. v. USA, 481, 495/1909.

¹⁹ Međunarodna trgovina (Elkinsov) zakon iz 1903., ch. 708, 847, repealed by act iz Oktobra 17, 1976., Pub. L.Br. 95-473, 92, 1466.

²⁰ Hudson River R.R., 212 U.S. na 491 (citirani Elkinsov zakon čl. 1. i član 4.

kažnjavanja zbog stare i rasprsnute doktrine da preduzeće ne može da učini krivično delo, uništila bi praktično jedino sredstvo efektivne kontrole subjekta u pitanju i ispravljanja zloupotreba kojima ciljaju.²¹ Američko pravo o privredno kaznenim sankcijama pretrpeo je obimne izmene na Federalnom nivou u ranim devedesetim. Taj pokušaj je rezultirao u objavi Smernica za kažnjavanje preduzeća od strane kaznene komisije SAD-a 1991. godine.

U najmanju ruku na saveznom nivou²² američki model krivične odgovornosti preduzeća pojavio se kao strašno kontrolno sredstvo. Kako je odgovornost pravnih lica zamenička, zasnovana na odgovornosti *Respondeat superior*, ne postoji zahtev da su radnje preduzete od strane Upravnog odbora ili organa preduzeća. Čak i neovlašćeno ili zabranjeno ponašanje može voditi odgovornosti preduzeća. Sankcije koje se mogu primeniti protiv osuđenih federalnih krivično odgovornih preduzeća shodno Organizacionim smernicama su brojne – ogromne novčane kazne, uslovno oslobođenje preduzeća, i javno objavljivanje osuda.

Australijski model

Organizaciona odgovornost pravnih lica

Tipičan primer organizacione odgovornosti pravnih lica sadržan je u *Criminal Code* aktu koji je donet 1995. godine u Australiji. *Criminal Code* akt uzima u razmatranje uračunljivost preduzeća s obzirom na širinu zajednice u kojoj preduzeće posluje, naročito u kojima srednja i mala preduzeća posluju. Ovaj zakon ne kažnjava preduzeće zato što je neki od njegovih organa izvršio krivično delo (supsidijarna odgovornost). Takođe dopušta da preduzeće bude odgovorno za kriminalno ponašanje ukoliko se može dokazati da su praksa ili "kultura" preduzeća podsticale ili nisu zabranjivale navodno krivično delo. Odeljak 2.5. Krivičnog zakona iz 1995. godine primenjuje osnovni princip krivične odgovornosti prema Model *Criminal Code* na preduzeća. Naročito, ovaj odeljak postavlja osnovni standard odgovornosti za pravna lica s obzirom na opšta krivična dela tako da sada preduzeća mogu biti odgovorna za bilo koje krivično delo, uključujući i ona za koja je propisana kazna zatvora. Nasuprot iznetom nacrt engleskog Krivičnog zakonika (postavljen kao nacrt Krivičnog zakonika 1989. godine ali koji nije još stupio na snagu), ograničava kolektivnu odgovornost pravnih lica samo za dela za koja je propisana novčana kazna. Model *Criminal Code* u Australiji uvodi koncept propisivanja krivične odgovornosti pravnih li-

²¹ Hudson River R.R., 212 U.S. na 495 - 96.

²² Neke američke države su pozajmljujući iz formulacije Modela *Penal Code* Instituta za Američko Pravo, prihvatile model o krivičnoj odgovornosti preduzeća sličniji (bliskiji) onom u Engleskoj. Uopšteno vidi Kathleen Brickey, Ponovno Razmatranje odgovornosti preduzeća prema Modelu *Penal Code*, 19, Rutgers L.J. 593 (1988).

ca, kada upravni odbor, visoki organ upravljanja ili poslovna (organizaciona) politika podstiču situacije koje dovode do izvršenja krivičnih dela. Relevantne odredbe Krivičnog zakonika iz 1995. čine preduzeća krivično uračunljivim za svoje upravljačke aktivnosti i politiku. Ostavljeno je tužiocu da dokaže da je ponašanje izvršeno ili tolerisano od strane upravnog odbora ili visokog organa upravljanja. Visoki organ upravljanja po definiciji je neko ko, prema poziciji u preduzeću, predstavlja politiku preduzeća. Analiza je skoro ista kao ona sadržana u odeljku 2.07.(1) i američkog Model *Penal Code*. Očekuje se da će ova odredba biti primenjena u slučajevima gde se može reći da postoji u toku odobrenje ponašanja. Preduzeće može da se odbrani, kada je krivično delo učinjeno od strane visokog organa upravljanja, ukoliko dokaže da je preduzelo potrebnu marljivost da spreči izvršenje istog. Međutim, ovakva odbrana nije moguća u slučaju kada su radnje i propusti učinjeni od strane upravnog odbora. Značajan korak, u podupiranju logike vezivanja krivične odgovornosti preduzeća za ponašanje ili stanje svesti relevantnih individua, predstavlja razvoj koncepta poslovne politike preduzeća. "Corporate culture" definiše se kao stav, politika, pravilo, način ponašanja ili praksa koja postoji u okviru pravnog lica uopšte ili nekom delu pravnog lica gde je nastupila nedozvoljena radnja. Preduzeće tako sada mora da odmeri način na koji obavlja svoje poslove, kako bi bilo sigurno da ne postiže negativnu unutrašnju praksu. Činjenica da pravno lice odobrava ili dozvoljava izvršenje prestupa dokaz je da je postojala politika poslovanja "kultura" koja je vodila, podsticala tolerisala ili vodila nepridržavanju relevantnih odredaba. Ukoliko pravno lice propusti da uvede i sprovede politiku poslovanja koja zahteva saglasnost sa relevantnim odredbama, to će ići u prilog tome da je postojala politika poslovanja koja je vodila ili podsticala takvu praksu.

Faktori relevantni za određivanje politike poslovanja podrazumevaju da li je odobrenje za izvršenje prestupa istog ili sličnog karaktera bilo dato od strane visokog organa upravljanja pravnog lica, i da li su zaposleni, predstavnici ili organi preduzeća koji su učinili prestup sa pravom verovali, ili sa pravom očekivali, da će visoki organ upravljanja pravnog lica dati odobrenje ili dozvolu za izvršenje prestupa. Ovo pokriva i lukave (neuhvatljive) situacije implicitnog odobrenja, gde politika poslovanja jednostavno podstiče nepridržavanje ili propusta da podstiče pridržavanje. Obrazloženje za odgovornost po ovom osnovu jeste taj da politika i praksa preduzeća predstavlja (izražava) ciljeve preduzeća i ideje individua u okviru preduzeća. Stav *Criminal Code Act* iz 1995. jeste da postavi osnovni nivo kolektivne odgovornosti. Prema tom stavu nehat preduzeću može biti dokazan propuštanjem da se ostvari adekvatna komunikacija unutar pravnog lica. Ukoliko se nehat ne može pripisati nijednom zaposlenom, predstavniku ili organu preduzeća, onda se ponašanje pravnog lica smatra nehatnim posmatrano

kao celina. To se čini agregacijom radnji službenika, predstavnika, zaposlenih i organa preduzeća iako, u nekim slučajevima, to može značiti i balansiranje radnji nekih službenika u odnosu na druge u cilju određivanja da li je ponašanje preduzeća, kao celine, bilo nehatno.

Preduzeća mogu izbeći odgovornost za objektivnu odgovornost, ali samo kada je zaposleni, predstavnik ili organ pravnog lica bio u zabludi jer je opravdano verovao da postoje činjenice koje da su stvarno postojale, ne bi dovele do izvršenja krivičnog dela. Pravno lice mora da dokaže da je preuzelo dužnu pažnju da spreči nedozvoljeno ponašanje. Propust da se preduzeme dužna pažnja može biti pokazan ukoliko je nedozvoljeno ponašanje bilo suštinski primenljivo na neadekvatno upravljanje, kontrolu ili nadzor ponašanja jednog ili više zaposlenih, predstavnika ili organa; nedostatak dužne pažnje može alternativno biti prisutan i propustom da se obezbedi adekvatan sistem za prosleđivanje informacija relevantnim licima u pravnom licu.

Criminal Code Act prihvata, znači, bez razumevanja za činjenicu da je krivična odgovornost pripisana preduzećima pre nego fizičkim licima, opšti princip krivične odgovornosti jednak i za fizička i za pravna lica. Opravdanje za ovakvo shvatanje kolektivne krivične odgovornosti jeste to da prožimajuća uloga koju imaju naročito velika nacionalna i multinacionalna preduzeća u ekonomskim, finansijskim, društvenim i političkim poslovima na nacionalnom i međunacionalnom nivou, zahteva sredstva za postizanje saglasnosti (pridržavanja) kroz celokupan građanski, krivični i upravno pravni sistem.

12.1. Opšti principi *Criminal Code Act* Australije

- 1) Ovaj zakonik primenjuje se na pravna lica na isti način kao i na pojedince. Tako se primenjuje sa modifikacijama kako je opisano u ovom odeljku, kao i sa drugim modifikacijama koje su neophodne s obzirom na činjenicu da se krivična odgovornost pripisuje rađe pravnom licu nego pojedincima.
- 2) Pravno lice može biti krivo za bilo koji prestup, čak i za one za koje je propisana kazna zatvora.

Primer: Deo 4B zakona o krivičnim delima 1914. god., omogućava (dovodjava) propisivanje novčane kazne za prestupe za koje je propisana kazna zatvora.

12.2. Fizički elementi

Ukoliko je fizički element prestupa izvršen od strane zaposlenog, predstavnika ili organa pravnog lica, radeći u okviru stvarnog ili očiglednog zaposlenja, ili u okviru stvarnog ili očiglednog ovlašćenja, onda se fizički element takođe mora pripisati pravnom licu.

12.3. Element krivice izvan nehata

- 1) Ukoliko je umišljaj, nesvesni ili svesni nehat, element krivice s ozbirom na fizički element prestupa, onaj element krivice mora biti pripisan pravnom licu koji izričito, prećutno ili se podrazumeva da je odobrio ili dozvolio izvršenje prestupa.
- 2) Sredstva pomoću kojih se takvo odobrenje ili dozvola mogu ostvariti podrazumevaju:
 - a) dokazivanje da je upravni odbor umišljajno, svesno ili nesvesno izveo relevantno ponašanje, ili je izričito, prećutno ili se podrazumevalo odobrio ili dozvolio izvršenje prestupa; ili
 - b) dokazivanje da se visoki upravni organ pravnog lica umišljajno, svesno ili nesvesno uključio u izvršenje relevantnog ponašanja, ili je izričito, prećutno ili podrazumevajući dozvolio ili odobrio izvršenje prestupa; ili
 - c) dokazivanje da je politika poslovanja preduzeća u pravnom licu vodila, podstrekavala, tolerisala ili navodila nepridržavanju sa relevantnim propisima; ili
 - d) dokazivanje da je pravno lice propustilo da uvede i sprovede poslovnu politiku koja bi zahtevala pridržavanje relevantnih propisa.
- 3) Paragraf (2)(b) se ne primenjuje, ukoliko pravno lice dokaže da je pokazalo dužnu pažnju da spreči nedozvoljeno ponašanje, ili odobrenje ili dozvolu.
- 4) Faktori relevantni za primenu paragrafa (2)(c) ili (d) jesu
 - a) da li je dozvola za izvršenje prestupa data od strane visokog organa upravljanja pravnog lica; i
 - b) da li je zaposleni, predstavnik ili organ pravnog lica koji je izvršio prestup opravdano verovao, ili opravdano očekivao, da bi visoki organ upravljanja pravnog lica dozvolio ili odobrio izvršenje prestupa.
- 5) Ukoliko nesavesnost nije element krivice s ozbirom na biće prestupa, sabodeljak (pododeljak) (2) ne dozvoljava da element krivice bude dokazan, dokazivanjem da je upravni odbor, ili visoki organ upravljanja pravnog lica nesvesno učestvovao u izvršenju ponašanja ili nesavesno odobrio ili dozvolio izvršenje prestupa.
- 6) U ovom odeljku:
 - a) "upravni odbor" znači organ koji ima izvršna ovlašćenja u pravnom licu;
 - b) "poslovna politika" znači stav, politika, pravilo, način ponašanja ili praksa u okviru pravnog lica uopšte, ili u okviru dela pravnog lica gde s relevantne radnje odvijaju;
 - c) "visoki organ upravljanja" znači zaposleni, predstavnik ili organ pravnog lica sa takvim ovlašćenjima da se može pretpostaviti da predstavlja politiku pravnog lica.

12.4. Nehat

- 1) Analiza nehata za pravna lica izložena je u odeljku 5.5.
- a) nehat je element krivice s obzirom na fizički element prestupa; i
- b) zaposleni, predstavnik ili organ pravnog lica pojedinačno nema ovaj element krivice.

Ovaj element krivice može postojati na strani pravnog lica, ukoliko je ponašanje preduzeća nehatno gledano kao celina (tj., agregacijom ponašanja neodređenog broja zaposlenih, predstavnika ili organa).

- 2) Nehat može biti dokazan činjenicom da je zabranjeno ponašanje bilo suštinski primenljivo na:
 - a) neadekvatno upravljanje, kontrolu ili nadzor nad ponašanjem jednog ili više zaposlenih, predstavnika ili organa; ili
 - b) propust da je obezbede adekvatni sistemi za prenošenje potrebnih informacija određenim licima u pravnom licu.

12.5. Zabluda o činjenici (objektivna odgovornost)

- 1) Pravno lice se na odeljak 9.2. (zabluda o činjenici (objektivna odgovornost)) može pozvati, s obzirom na ponašanje koje bi, van ovog odeljka, predstavljalo prestup, ukoliko:
 - a) su zaposleni, predstavnik ili organ pravnog lica koji su izvršili prestup ili u zabludi, ali opravdano verovali da bi činjenice, da su postojale, značile da ponašanje ne bi dovelo do izvršenja prestupa; i
 - b) pravno lice dokaže da je pokazalo dužnu pažnju da spreči nedozvoljenu radnju.
- 2) Propust da se primeni dužna pažnja može biti dokazan činjenicom da je nedozvoljeno ponašanje suštinski bilo primenljivo na:
 - a) neadekvatno upravljanje, kontrolu ili nadzor nad ponašanjem jednog ili više zaposlenih, predstavnika ili organa; ili
 - b) propust da se obezbede adekvatni sistemi za slanje potrebnih informacija određenim licima u pravnom licu.

12.6.

Pravno lice se ne može pozivati na odeljak 10.1 s obzirom na fizičke elemente prestupa koji su izvršeni od strane drugog lica ukoliko je drugo lice zaposleni, predstavnik ili organ pravnog lica.

Kineski model

Za kineski model odgovornosti pravnih lica može se reći da je najbliži našoj odgovornosti pravnih i odgovornih lica za privredne prestupe. Prema pozi-

tivnom kineskom pravu (zakonodavstvu), "privredni kriminal" je, sve u svemu, sadržan u konceptu "danwei crime".²³

Tokom 1992, 1993. godine Stalni komitet pri Narodnom kongresu Kine doneo je tri dela krivičnog zakonodavstva gde su upotrebljeni termini, preduzeće (qiye) i neprivredni danwei (shiye), kao zamena za danwei. Prema Rezoluciji o kažnjavanju za krivična dela izbegavanja poreskih obaveza i odbijanja plaćanja poreza, 1992, preduzeće ili neprivredna institucija je krivično odgovorna za izvršenje dela izbegavanja poreza ili poreske prevare. Qiye (državno preduzeće) i shiye danwei su takođe krivično odgovorni za povredu zaštitnog znaka, shodno Rezoluciji o kažnjavanju lažnog i neovlašćenog korišćenja znaka, 1993, i za proizvodnju ili prodaju imitacije ili lošeg kvaliteta robe, shodno Rezoluciji o kažnjavanju za krivična dela imitacije i lošeg kvaliteta robe, 1993.

Zakon o preduzećima iz 1993. godine je osoben deo zakonodavstva. Njime se u Kinu uvodi koncept gongsi (preduzeće). Prema ovom zakonu, gongsi je pravno lice (qiye faren) koji ima svoju sopstvenu imovinu koju koristi za preuzimanje ograničene odgovornosti. Uvođenjem koncepta društva sa ograničenom odgovornošću, Zakon o preduzećima uvodi u Kinu i promene u pogledu kolektivne krivične odgovornosti. Deo 10 bavi se i pojedinačnom i kolektivnom odgovornošću. Posebno, delovi 206. i 211. propisuju da će preduzeće biti gonjeno za prevarno predstavljanje u vezi sa registracijom i za davanje lažnih finansijskih izvoda.

Ovaj deo takođe propisuje kažnjavanje državnih organa koji su "direktno odgovorni" za prestup u pitanju (isto odeljak 220-223). Mada ne postoje odredbe za gonjenje državnih organa, to je ipak moguće prema odredbama koje se odnose na krivičnu odgovornost osnivača ili akcionara, kada se državni organ pojavljuje u toj ulozi (odeljak 208-209).

Za razliku od krivičnog dela danweia i farena, "gongsi crime" može ostati prihvatljiv koncept za kinesko krivično pravo. Prema Zakonu o preduzećima, Doo ima posebnu pravnu sposobnost odvojenu od sposobnosti akcionara. Gongsi ima svoju sopstvenu imovinu i imovinska prava. Ova promena bi trebalo da omogući gonjenje i osudu lakše izvodljivim, s obzirom da bi priznanje postojanja imovine preduzeća trebalo teoretski da omogući da preduzeće bude nosilac građanske i krivične odgovornosti u okviru svoje imovine, mada je praktično veoma teško očekivati da će preduzeća u državnoj svojini biti gonjena, kao prema ranijem danwei sistemu.

Prema nekim zakonima, privredni prestupi se definišu, uglavnom, rečima da li preduzeće ostvaruje nelegalnu korist od izvršenog prestupa. Npr. dopunske

²³ Danwei znači u stvari "radna jedinica". Ovakva jedinica može biti preduzeće ili neakcionarsko društvo privredna organizacija ili neprivredna institucija, državni organ ili javna škola, sud ili policija.

odredbe o kažnjavanju za krivična dela krijumčarenja propisuju da u slučaju kada danwei učestvuje u izvršenju dela krivično delo je učinjeno od strane danweia samo onda kada je korist ostvarena od krivičnog dela pripala danweiu, a ne pojedincima – izvršiocima krivičnih radnji. Ovde se postavlja pitanje kako postupiti ukoliko radnja kojom se povređuje zakon nije usmerena na ostvarivanje koristi, ili ako zaposleni izvrše krivično delo bez saglasnosti preduzeća, ali naknadno prihvate ostvarenu protivpravnu imovinsku korist za preduzeće? Ova namera propisana je kao stanje svesti za najveći broj privrednih prestupa prema Kineskom krivičnom zakonu, tako da bi zakon trebalo menjati kako bi obuhvatao i krivicu, planiranje i donošenje odluke, a ne samo ostvarenu protivzakonitu imovinsku korist.

U vezi sa iznetim promenama izazvanih donošenjem novog zakona o preduzećima u kineskoj krivično pravnoj teoriji je predložen direktan model odgovornosti kao "odgovornost personifikovanog društvenog sistema."²⁴ U suštini, prema ovoj teoriji, krivična odgovornost pravnog lica je ona celog pravnog lica. Pravno lice je personifikovano biće društvenog sistema. Ono ima svoju svest i delatnosti, sopstvenu krivičnu sposobnost i sposobnost snosjenja krivice. Kolektivna svest i delatnost ne bi trebalo mešati sa svešću i delatnošću pojedinca. He Bing-shong insistira na tome da je krivično delo izvršeno od strane pravnog lica jedno krivično delo (tj. krivično delo na strani pravnog lica) sa dva izvršioca (pravno lice i pojedinci kao delovi pravnog lica) i može rezultirati odgovornošću "jednog (kazneni sistem na jednom nivou) ili oba (kazneni sistem na dva nivoa) krivična subjekta," tj. kolektivne i individualne učinioce.

Ovaj sistem opravdava kazneni sistem na dva nivoa, koji se sada primenjuje u Kini i dozvoljava direktno gonjenje u cilju kažnjavanja preduzeća s tim da nije neophodno da se prethodno utvrdi da li je neki pojedinac bio kriv ili ne (naravno, pojedinci mogu biti kažnjeni za određene radnje). Shodno direktnoj odgovornosti u praksi, tužilac i sud bi morali da ispitaju stanje svesti i radnje određenih pojedinaca u cilju pronalaženja da je preduzeće krivo na osnovu "politike poslovanja preduzeća" ili "opšte upravljačke odgovornosti i politike" preduzeća.

Zakon o preduzećima je očigledno novi instrument uvođenja fundamentalnih promena u kineskom sistemu organizovanja privrednih organizacija. Ove će promene omogućiti zamenu odgovornosti preduzeća za privredne prestupe krivičnom odgovornošću preduzeća za krivična dela i to na osnovu najsavremenijih teorija prihvaćenih u svetu po pitanju rešavanja odgovornosti pravnih lica za

²⁴ He Bing-shong, *Krivično delo i krivična odgovornost pravnog lica* 415 (1991), ova knjiga je prva ozbiljnija studija o privrednom kriminalu koja je objavljena u Kini. Prema autoru, teorija se zasniva na japanskoj verziji objektivne odgovornosti.

krivična dela. Ta će odgovornost morati biti tako koncipirana kako bi bila usklađena sa istorijskim razvojem privređivanja i organizovanja preduzeća u Kini, a istovremeno i sa rešenjima organizacije preduzeća prema novodonetom zakonu o preduzećima.

Krivična odgovornost pravnih lica danas u Evropi

Odgovornost pravnih lica za krivična dela polako, ali nezaustavljivo utire put u zakonodavstvo evropskih, pa i većine država u celom svetu. Francuska, jedna od zemalja koja je najduže i najdoslednije zagovarala teoriju *societas delinquere non protest* je novelom krivičnog zakona od 22. 07. 1992. godine²⁵ uvela odgovornost pravnih lica za krivična dela. U Evropi je odgovornost pravnih lica za krivična dela uvedena takođe u Holandiji (1991), Švajcarskoj (2003), Finskoj (1995), Švedskoj (1986), Danskoj (1966), Portugaliji (1984), Belgiji (1999) i Estoniji (2002). Nemačka ovo pitanje na poseban način uređuje sa kažnjavanjem za prekršaje po zakonu iz 1968. godine. Od bivših republika SFRJ jedino Srbija nije do sada donela Zakon o krivičnoj odgovornosti pravnih lica. Naime, Slovenija je to učinila tako što je u svoj Krivični zakonik unela odredbu člana 33 kojom je omogućila uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica.²⁶ To je i učinjeno donošenjem Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela.²⁷ Bosna i Hercegovina 2003. a Makedonija 2004. godine su unele u svoje krivične zakone posebne odredbe o krivičnoj odgovornosti pravnih lica, a Hrvatska je 2004. godine donela poseban Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, bez da je prethodno, kao npr. Slovenija takvu mogućnost predvidela u svom krivičnom zakonu.

Crna Gora je u članu 31. Krivičnog zakonika, koji nosi podnaslov "odgovornost pravnih lica za krivično delo", utvrdila mogućnost uvođenja odgovornosti pravnih lica za krivično delo donošenjem posebnog zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela.²⁸ Države, koje pripadaju sistemu *Common law*, većinom poznaju odgovornost pravnih lica za krivična dela u obliku *corporate liability*, koja se u nekoliko razlikuje od kontinentalne.

Uspostavljanje odgovornosti pravnih lica za krivična dela preporučuje, takođe više međunarodnih pravnih akata. Odbor ministara Saveta Evrope je još 1988. godine doneo preporuku broj R(88) sa naslovom "liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of their Activities". U toj preporuci je državama članicama preporučeno uređenje pitanja odgovornosti pravnih lica za krivična dela čemu su sledili brojni dokumenti Saveta

²⁵ Nouveau code penal, Mode d'emploi, Paris 1992.

²⁶ Uradni list Republike Slovenije br. 63/94 od 13. 10. 1994.

²⁷ Uradni list Republike Slovenije br. 59/99 od 23. 07. 1999.

²⁸ Službeni list RCG br. 70/03 i 13/04.

Evrope sa istim zahtevom. Među takve spada, takođe, Konvencija Saveta Evrope o zaštiti prirodne okoline iz 1966. godine koja je već u preambuli državama članicama nalagala uspostavljanje odgovornosti pravnih lica za krivična dela učinjena u njihovo ime, za njihov račun ili njihovu korist na štetu okoline. Drugi važan dokumenat je preporuka Odbora ministara Sveta Evrope br. (96)/8 sa nazivom "Crime Policy in Europe in a Time of Change" koji u delu o privrednom kriminalu državama jasno preporučuje uspostavljanje kaznene odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Program akcije protiv korupcije, koji je donet od strane Odbora ministara Sveta Evrope 1996. godine, posvećuje veliku pažnju odgovornosti pravnih lica za krivična dela korupcije učinjena u ime i za račun pravnih lica.

Gotovo istovetan odnos u vezi sa ovim problemom ima takođe Evropska unija koja, takođe u nekoliko svojih važnih dokumenata potencira potrebu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela. U programu zajedničke akcije iz februara 1997. godine je Savet Evropske unije u vezi sa borbom protiv nezakonite trgovine sa belim robljem i seksualnim iskorišćavanjem dece jasno zahtevao utvrđivanje odgovornosti pravnih lica za tu vrstu krivičnih dela kada su ista izvršena u ime, za račun ili u korist pravnih lica. Još bolje je ova odgovornost pravnih finansijskih interesa Evropske unije od 26. 07. 1995. godine. Celo drugo poglavlje Protokola utvrđuje odgovornost pravnih lica za krivična dela učinjena na štetu Evropske unije.

Razvojni trend pokazuje, da će odgovornost pravnih lica za krivična dela morati u svojim zakonodavstvima da utvrde sve državne članice Saveta Evrope i Evropske unije. Temelji odgovornosti pravnih lica upućuju na put kojim se isključuje mogućnost objektivne odgovornosti, je neophodno utvrditi poseban oblik krivične odgovornosti koji će biti prilagođen karakteru i osobinama pravnih lica.

Valja napomenuti da je u našoj pravnoj teoriji u Republici Srbiji, takođe, već više puta do sada isticana potreba zamene privredno-prestupne odgovornosti krivičnom odgovornošću pravnih lica.²⁹

²⁹ Vrhovšek, M., *Ka novim rešenjima odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe*, "Pravni život", časopis za pravnu teoriju i praksu, Beograd, I-4/95 i od istog autora *The liability of legal persons for economic crime in Yugoslavia, British Southern Slove States law association newsletter, summer 1998*. London: *Odgovornost pravnih lica za privredne prestupe i krivična odgovornost pravnih lica de lege ferenda*, časopis "Pravo, teorija i praksa", Novi Sad, br. 4/99 i *Zakonom o potvrđivanju krivičnog zakonika Republike Srbije*, Beograd, 2002. god., str. 93-110; Simović-Hiber, dr I., *Krivična odgovornost pravnih lica i privredni prestupi: Da li je razlikovanje samo terminološke prirode?*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br. 5/95.

Osnov odgovornosti pravnih lica za krivična dela prema krivično-pravnoj konvenciji o korupciji ³⁰

Prema članu 18. Konvencije pravno lice će biti odgovorno za tačno navedena krivična dela koja su učinjena od strane bilo kog fizičkog lica, koje deluje pojedinačno ili kao deo nekog organa tog pravnog lica, koje ima vodeću poziciju unutar tog pravnog lica, ukoliko su ista učinjena u korist pravnog lica.

Iz citirane odredbe proizilazi da će pravno lice biti odgovorno ukoliko bilo koje fizičko lice koje ima vodeću ulogu u tom pravnom licu, svojom radnjom, učini neko od navedenih krivičnih dela. Bez obzira što se neposredno izvršenje dela ne nalazi na strani samog pravnog lica to još ne znači da njegovu krivičnu odgovornost nije moguće individualizirati. Naime, u istom članu je kao temelj za krivičnu odgovornost pravnih lica, utvrđeno da je neophodna prvana povezanost pravnog lica sa krivičnim delom u smislu, da izvršilac – fizičko lice, učini isto krivično delo *u korist pravnog lica*.

Ovakvo rešenje je u suprotnosti sa Preporukom br. R(88) 18 Komiteta Ministara članica Evropske unije u vezi sa odgovornosti preduzeća koja imaju status pravnog lica za prestupe učinjene u poslovanju. Naime, u preporuci I.1. je utvrđeno: Preduzeća bi trebalo da budu odgovorna za prestupe učinjene u poslovanju, čak i kada je prestup stran interesima preduzeća. Preporuka I.1. izlaže glavni predmet: preduzeća bi trebalo da budu odgovorna za prestupe učinjene u vršenju svojih delatnosti. Primenjuje se nezavisno od toga da li su radnje koje predstavljaju prestup preduzete u svrhu preduzeća ili su strane toj svrsi. Stoga se primenjuje onda kada se radnje preduzeća koriste kao paravan za izvršeni prestup. Trebalo bi je uzeti u vezi sa preporukom I.4. koja se bavi oslobađanjem od odgovornosti.

Novi francuski model: krivična odgovornost preduzeća prema novom *Code Penal*³¹

Opšte odredbe

Član 121-1. - Svako je krivično dogovoran samo za sopstveno činjenje.

Član 121-2. - Pravna lica, izuzimajući državu, krivično su odgovorna, po osnovu podele iz članova 121-4. do 121-7. i u slučajevima predviđenim zakonom ili pravilnikom, za prekršaje koje su počinili, za njihov račun, njihovi organi ili predstavnici.

Ipak, teritorijalni kolektiviteti i njihove grupacije krivično su odgovorni samo za prekršaje počinjene u obavljanju aktivnosti koje mogu biti predmet konvencija delegacija javnih službi.

³⁰ Ova konvencija je ratifikovana donošenjem Zakona o njenoj ratifikaciji, Sl. list SRJ - međunarodni ugovori, br. 2/02 od 01. 03. 2002. godine, str. 3.

³¹ Nouveau code penal, Mode d emploi, Paris 1992.

Krivična odgovornost pravnih lica ne isključuje krivičnu odgovornost fizičkih lica počinitelaca ili saučesnika istih činjenja.

Član 121-3. - Nema zločina ili delikta bez namere da se počini.

Ipak, kada je to zakonom predviđeno, postoji delikt u slučaju nepažnje, nemarnosti ili smišljenog ugrožavanja trećeg lica.

Nema prestupa u slučaju više sile.

Široka analiza krivične odgovornosti preduzeća prema novom zakoniku prevazilazi okvire ovog članka. Ali čak i kratak pregled principa odgovornosti preduzeća utvrđenih novim *Code Penal* pokazuje upadljivu razliku između tradicionalnog francuskog modela i novog francuskog modela o odgovornosti preduzeća. Sledeći principi pojavljuju se kao uspostavljanje odgovornosti preduzeća prema novom francuskom modelu iz analize novog *Code Penal*:

- 1) Po prvi put prema francuskom pravu, pravna lica – *personnes morales* – kao i fizička lica mogu biti krivično odgovorna.
- 2) Krivična odgovornost preduzeća se sada proširuje na sva pravna lica – korporacije, neprofitne organizacije i čak neke (ali ne sve) vladine ili od strane države kontrolisane organizacije.
- 3) Strana preduzeća sa sedištem u Francuskoj mogu biti krivično odgovorna.
- 4) Pravno lice može biti odgovorno kao glavni odgovorni ili kao saizvršilac i fizičko lice može biti odgovorno kao saizvršilac sa preduzećem.
- 5) *Code* preporučuje, i Cirkular tvrdi da fizičko lice ne može koristiti odgovornost pravnog lica kao paravan za ličnu odgovornost.
- 6) Cirkular, u vezi sa Zakonikom o krivičnom postupku, prihvata da u ime pravnog lica može odgovarati na optužbe bilo referent bilo imenovani (postavljeni) opunomoćenik.
- 7) Lična odgovornost činovnika preduzeća nije preduslov odgovornosti pravnog lica.
- 8) Nema generalnog pravila o odgovornosti pravnog lica; pravna lica su krivično odgovorna samo onda kada propisi koji propisuju to delo eksplicitno proglašavaju i propis primenljiv na pravna lica.
- 9) Ponašanje činovnika ili organa u suštini predstavlja preduslov za odgovornost pravnog lica.
- 10) Odgovornost pravnog lica može da se utvrdi u određenim (ograničenim) okolnostima i bez ponašanja činovnika ili organa.
- 11) Protivpravno ponašanje mora biti preduzeto u korist (ili radi unapređivanja ciljeva i zadataka) pravnog lica.
- 12) Neovlašćeno ili "lopovsko" ponašanje zaposlenih ne vodi odgovornosti pravnog lica.
- 13) Propuštanje ili izostanak kontrole, može u ograničenim slučajevima da dovede do odgovornosti pravnog lica.

- 14) Minimalna stopa visine novčane kazne za pravno lice je pet puta specifikovana novčana kazna za fizičko lice.
- 15) Novčana kazna za pravna lica može se uvećati i do deset puta novljane kazne za fizička lica u otežavajućim okolnostima.
- 16) Kao dodatak uz novčanu kaznu, široki spektar krivičnih sankcija može se izreći pravnom licu:
 - a) zabrana obavljanja profesionalne ili društvene delatnosti,
 - b) stavljanje pod sudski nadzor,
 - c) zatvaranje dela preduzeća,
 - d) isključenje sa javnih ponuda ili tržišta,
 - e) zabrana pružanja javnih ponuda,
 - f) zabrana plaćanja putem čeka,
 - g) konfiskacija (oduzimanje) kriminalnih predmeta, i
 - h) objava presude u sredstvima informisanja i telekomunikacionim sistemima.
- 17) Krivična sankcija prema pravnom licu poništavanja (raspuštanja) pravnog lica dozvoljena je (moguća je) u otežavajućim okolnostima.
- 18) Narušavanje sudskog nadzora može voditi izricanju krivične sankcije kako prema licima tako i prema pravnim licima.
- 19) U određenim slučajevima, sudski nadzor pravnog lica je dozvoljen kao lek pre osude.

Slovenački model: krivična odgovornost pravni lica prema novom krivičnom zakoniku Republike Slovenije³² i zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela ZOPOKD³³

U članu 33. krivičnog zakonika Republike Slovenije utvrđena je odgovornost pravnih lica na sledeći način:

- 1) Zakon utvrđuje odgovornost pravnih lica za krivično delo, koje je učinilac izvršio u ime, za račun ili u korist pravnog lica.
- 2) Zakon utvrđuje kazne, sankcije upozorenja i mere bezbednosti, te pravne posledice osude za pravna lica.
- 3) U Zakonu se utvrđuju krivična dela, za koja može da odgovara pravno lice.
- 4) Zakonom se utvrđuju posebne odredbe o krivičnom postupku protiv pravnog lica.

U članu 4. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela su utvrđeni osnovi odgovornosti pravnog lica na sledeći način:

³² Uradni list Republike Slovenije, br. 63/94 od 13. 10. 1994.

³³ Uradni list RS broj 59-2791/99 od 23 .07. 1999.

– za krivično delo koje je učinilac izvršio u ime, za račun ili u korist pravnog lica, pravno lice je odgovorno:

1. ukoliko učinjeno krivično delo predstavlja realizaciju odluke, naloga ili odobrenja njegovih rukovodećih ili nadzornih organa;
2. ukoliko su njeni rukovodeći ili nadzorni organi uticali na izvršioca ili su mu omogućili izvršenje krivičnog dela;
3. ukoliko raspolaže sa protivpravno stečenom imovinskom korišću ili upotrebljava predmete, nastale izvršenjem krivičnog dela;
4. ukoliko su njeni rukovodeći ili nadzorni organi propustili dužan nadzor nad zakonitošću rada njima određenih radnika.

U članu 12. navedenog Zakona su utvrđene kazne i druge sankcije za pravna lica na sledeći način:

– za krivična dela pravnih lica mogu se propisati sledeće kazne:

- 1) novčana kazna;
- 2) oduzimanje imovine;
- 3) prestanak pravnog lica.

U članu 25. su tačno navedena krivična dela iz Krivičnog zakonika za koja mogu odgovarati pravna lica.

Član 26. glasi: (1) za krivična dela utvrđena u članu 25. se pravna lica kažnjavaju:

- 1) za krivična dela za koja je za učinioca propisana kazna do 3 godine zatvora pravo lice se može kazniti do 75.000.000 tolara ili do iznosa prouzrokovane štete ili koristi sto puta uvećane;
- 2) za krivična dela za koja je za učinioca propisana kazna zatvora iznad 3 godine, pravno lice se može kazniti sa najmanje 2.500.000 tolara ili najviše do iznosa dvesto puta uvećanog iznosa prouzrokovane štete ili protivpravno stečene imovinske koristi pribavljene izvršenjem krivičnog dela;
- (2) za krivična dela, za koja je za učinioca propisana kazna od 5 godina zatvora ili teža kazna, se namesto novčane kazne može izreći kazna oduzimanja imovine;
- (3) za krivična dela iz prvog stava ovoga člana se namesto novčane kazne može izreći kazna prestanka pravnog lica i ukoliko su ispunjeni uslovi iz člana 15. Zakona.

Član 15. glasi:

- 1) prestanak pravnog lica se može izreći ukoliko je delatnost pravnog lica u celosti ili u pretežnoj meri iskorišćena za izvršenje krivičnih dela;
- 2) pored prestanka pravnog lica sud može izreći i kaznu oduzimanja imovine;
- 3) sa izricanjem kazne prestanka pravnog lica sud predlaže započinjanje likvidacionog postupka;

4) iz imovine pravnog lica kome je izrečena kazna prestanka, mogu se namiriti poverioci.

Navedena dva modela krivične odgovornosti pravnih lica mogu biti instruktivni za utvrđivanje krivične odgovornosti pravnih lica i u našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu. U svakom slučaju, neophodno je u Krivični zakonik SRJ uneti odredbu kojom se utvrđuje krivična odgovornost pravnih lica, a zatim doneti poseban Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela i istovremeno staviti van snage Zakon o privrednim prestupima. Prilikom utvrđivanja kazni za pravna lica neophodno je imati u vidu i odredbu člana 19. stav 2. i 3. Konvencije krivičnog prava o korupciji koja glasi: svaka potpisnica će obezbediti da pravnim licima odgovornim prema članu 18. stavovima 1. i 2. mogu da se izreknu delotvorne, proporcionalne i odvraćajuće krivične ili nekrivične sankcije, uključujući novčane sankcije.

Svaka potpisnica će usvojiti takve zakonodavne i druge mere koje mogu biti neophodne da bi se omogućila konfiskacija ili na drugi način lišavanje prava svojine na sredstvima i prihodima od krivičnih dela ustanovljenih u skladu sa ovom konvencijom, ili na imovini čija vrednost odgovara tim prihodima.

Istovremeno je neophodno imati u vidu smernice koje su utvrđene u preporuci br. P(88)18 Komiteta ministara članica Evropske unije koje su date pod tačkom II – sankcije na sledeći način:

6. U propisivanju podesnih sankcija koje se mogu primeniti na preduzeća, posebna pažnja bi trebalo da se stavi na ciljeve van kazne, kao što su prevencija daljih prestupa i popravka štete koju su pretrpela lica – žrtve prestupa.
7. Pažnju bi takođe trebalo usredsrediti na uvođenje sankcija i mera koje su prevashodno primenjive na preduzeća, to može da uključuje sledeće:
 - upozorenje, strogi ukor, priznanje,
 - deklaratorna odluka o odgovornosti, ali ne sankcija;
 - novčana kazna ili druga novčana sankcija;
 - konfiskacija imovine koja je bila upotrebljena prilikom izvršenja prestupa ili predstavlja dobit ostvaren nelegalnim putem;
 - zabrana određenog ponašanja, naročito zabrana obavljanja delatnosti sa javnim ovlašćenjima;
 - isključenje od fiskalnih pogodnosti i dotacija;
 - zabrana na sredstva reklamiranja i usluga;
 - poništaj dozvola;
 - sklanjanje (usklađivanje) upravljača (rukovodilaca);
 - postavljanje (naimenovanje) privremenog upravljačkog odbora od strane sudske vlasti;
 - zatvaranje preduzeća;
 - kraj preduzeća;

- kompenzacija i/ili restitucija žrtve;
- restitucija bivših zemalja;
- publikacija odluka koje nameću sankcije ili mere.

Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Hrvatske³⁴

U članu 3. navedenog Zakona koji nosi naslov Osnov odgovornosti pravnih lica je utvrđeno: pravno lice će se kazniti za krivično delo odgovornog lica ako se njime povređuje neka dužnost pravnog lica ili je njime pravno lice ostvarilo ili trebalo da ostvari protiv-pravnu imovinsku korist za sebe ili drugoga. Pod uslovima iz stava prvog ovog člana pravno lice će se kazniti za krivična dela propisana Krivičnim zakonikom i drugim zakonima u kojima su propisana krivična dela. U članu 4. je utvrđeno da je odgovorno lice u smislu ovog Zakona fizičko lice koje vodi poslove pravnog lica ili kome je povereno obavljanje poslova iz oblasti delovanja pravnog lica.

U članu 5. koji nosi naslov "Uračunavanje krivice odgovornog lica pravnog lica" je utvrđeno:

- 1) Odgovornost pravnog lica zasniva se na krivici odgovornog lica;
- 2) Pravno lice kazniće se za krivično delo odgovornog lica i u slučaju kad se utvrdi postojanje pravnih ili stvarnih prepreka za utvrđivanje odgovornosti odgovornog lica.

Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Hrvatske uzima kao osnov odgovornosti pravnog lica za krivično delo odgovornost odgovornog lica, a krivicu pravnog lica zasniva na krivici odgovornog lica. Tumačenjem navedenih odredbi dolazi se do osnovanog zaključka da se odgovornost pravnog lica za krivična dela i po ovom Zakonu zasniva na teoriji identifikacije – teoriji alter ega.³⁵ Međutim, i to je samo na prvi pogled. Naime, prema članu 3. stav 1. Zakona o odgovornosti pravnih lica pravno lice se kažnjava za krivično delo odgovornog lica, a prema odredbi člana 5. stav 1. ta odgovornost se zasniva na krivici odgovornog lica. I tu vidimo da je hrvatski zakonodavac primenio teoriju identifikacije, po nekim autorima prošireni model identifikacije jer se radi o najširem mogućem krugu lica u pravnom licu na osnovu čijih radnji se može zasnovati odgovornost pravnih lica.³⁶ Iz odredbe člana 5. se jasno da zaključiti da hrvatski zakonodavac nije prihvatio objektivnu odgovornost s obzirom da je u tom članu utvrđeno da se odgovornost pravnog lica zasniva na krivici odgovornog lica. Međutim, nije samo na ovom planu vidljiva subjektivna odgovornost pravnog lica.

³⁴ Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela, NN 151/03 od 11. septembra 2003.

³⁵ Cetinić, M., op.cit. str. 249.

³⁶ Bačić, F., Neke napomene uz zakonsko uređivanje kaznene odgovornosti pravnih osoba, Hrvatska pravna revija, 2004. br. 2. str. 68., Novoselec, P., Opći dio Kaznenog prava, Zagreb, str. 455, "Odgovornost pravnih lica za kaznena djela".

Možda je daleko važnije rešenje ovog pitanja u članu 3. stav 1. prema kome će pravno lice odgovarati za krivično delo odgovornog lica ali samo ukoliko se steknu dva alternativno postavljena uslova: prvi uslov je da je izvršenim krivičnim delom odgovornog lica povređena neka dužnost pravnog lica, a drugi, alternativno postavljeni uslov, znači ukoliko bi izostao prvi uslov, je da je izvršenim krivičnim delom pravno lice ostvarilo ili je trebalo da ostvari protivpravnu imovinsku korist za sebe ili drugoga.

Dakle, pored teorije alter ega, traže se još dodatni uslovi kojima se subjektivizira odgovornost pravnog lica. Ovaj koncept odgovornosti pravnog lica je identičan nemačkom konceptu odgovornosti pravnih lica prema Zakonu o prekršajima. Naime, prema članu 30. nemačkog Zakona o prekršajima pravno lice je odgovorno za ona kazniva dela ili prekršaje određenih fizičkih lica kojima se povređuju dužnosti pravnih lica ili posebnih društava ili kojima je pravno lice ili posebno društvo steklo korist ili je tu korist moglo steći.

Drugi izneti uslov u pogledu ostvarivanja imovinske koristi je jasan i on je identičan uslovu iz člana 4. stav 3. slovenačkog ZOPOKD-a. No, postavlja se pitanje šta znači uslov da je krivičnim delom odgovornog lica povređena neka dužnost pravnog lica? Ovaj uslov je očigledno van teorije alter ega u odnosu između pravnog lica i radnje i krivice odgovornog lica. Bez ispunjenja ovog uslova nema ni odgovornosti pravnog lica bez obzira što je krivično delo učinjeno i bez obzira što je odgovorno lice za isto i krivo. Ovde se, znači, upravo, radi o uslovu kojim se uspostavlja autonomna odgovornost pravnog lica, s tim da zakon, na žalost, ne daje bliže objašnjenje u čemu se ogleda ta povreda dužnosti pravnog lica. Ne radi li se tu, znači, o istim onim uslovima koji su predviđeni u članu 4. stav 1, 2. i 4. Slovenačkog ZOPOKD-a, samo što su tamo te povrede dužnosti bliže opisane putem određivanja mogućeg doprinosa rukovodećih i nadzornih organa neposrednom učiniocu da izvrši krivično delo.

Naime, i u slovenačkom ZOPOKD u članu 4. stav 1, 2. i 4. se traži povreda neke dužnosti pravnog lica zbog čega se i zahteva subjektivnost u pogledu doprinosa rukovodećih i nadzornih organa izvršenju krivičnog dela koja se ogleda u njihovoj svesti i volji prilikom donošenja odluka, izdavanje naloga i sl. o protivpravnosti takvog njihovog postupanja, s tim da se ta svest i volja navedenih organa mogu i pretpostaviti, a na osnovu toga se putem teorije alter ega i zasniva krivična odgovornost pravnog lica.

Ta dužnost pravnog lica je sadržana u registrovanoj delatnosti pravnog lica nakon čega je pravno lice dužno da se u svemu pridržava Zakona i drugih važećih propisa. Stoga se pravilno i konstatuje u teoriji da u odnosu na pravna lica važi jednako kao i kod fizičkih lica pravilo *ignorantia iuris nocet*. Zbog toga ZOPOKD otklanja mogući utisak o irealnosti pretpostavljene svesti pri pravnom licu, zbog čega takvu pretpostavku utvrđuje kod rukovodećih i nadzornih organa kao onog ljudskog delovanja koje pri pravnom licu mora biti svesno i odgovor-

no. Pri tom treba naglasiti da kod tih organa možemo slobodno predvideti još viši nivo svesti o protivpravnosti u odnosu na fizička lica.³⁷

Po našem shvatanju identično navedenom rešenju ZOPOKD pitanja odgovornosti pravnog lica na osnovu povrede neke dužnosti pravnog lica je i rešenje u članu 3. stav 1. Hrvatskog zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela s tim da u njemu nije kao u članu 4. stav 1, 2. i 4. ZOPOKD bliže naznačeno u čemu se ta povreda dužnosti sastoji. Međutim, jasno je da se bilo kakva povreda dužnosti pravnog lica može ostvariti samo preko rukovodećih i nadzornih organa pravnog lica i to na način kako je to i opisano u članu 4. stav 1, 2. i 4. slovenačkog ZOPOKD. Prema tome i prema Hrvatskom zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela pravno lice odgovara na osnovu svoje autonomne odgovornosti, pa i ako se za razliku od slovenačkog ZOPOKD, ta odgovornost prema članu 5. stav 1. zasniva na krivici odgovornog lica, utvrđena je u članu 5. stav 2. mogućnost da se pravno lice kazni samostalno i u slučaju kad se utvrdi postojanje pravnih ili stvarnih prepreka za utvrđivanje odgovornosti odgovornog lica. Znači, u ovom slučaju, kad se utvrdi postojanje pravnih ili stvarnih smetnji za utvrđivanje odgovornosti odgovornog lica, pravno lice će odgovarati za krivično delo samostalno na osnovu toga što je povređena neka dužnost pravnog lica u smislu člana 3. stav 1. Zakona u pitanju. Ne radi li se tu, onda, o primeni teorije krivice zbog organizacije.³⁸ Prema toj teoriji se opravdava moralni prekor upućen pravnom licu ukoliko krši zahteve društva koje pred njega postavlja pravno uređenje. Radi se o krivici zbog organizacije prema kojoj se radnje pojedince mogu pripisati pravnom licu samo ako su njegovi organi ili predstavnici propustili mere nadzora koje omogućavaju propisano obavljanje poslova.³⁹

Ukoliko je izneto tačno, onda se ista ova teorija primenjuje i u slučaju primene odredbe člana 5. stav 1. hrvatskog Zakona o krivičnoj odgovornosti pravnih lica pored teorije alter ego jer je u smislu člana 3. stav 1. istog Zakona za odgovornost pravnog lica za učinjeno krivično delo odgovornog lica uvek potrebno utvrditi da je istim ili povređena neka dužnost pravnog lica ili da je pravno lice ostvarilo ili trebalo da ostvari protivpravnu imovinsku korist za sebe ili drugoga.

Predlog za uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica

U svakom slučaju, ostaje za budućnost faza teorijskog osmišljavanja prelaska sa odgovornosti za privredne prestupe na "čistu" krivičnu odgovornost pravnih lica kada se za to steknu neophodni uslovi. U tom kontekstu može se i mora postaviti hipotetičko pitanje kada će se to steći neophodni uslovi za mogućnost uvođe-

³⁷ Bele, Deisinger, Balažić, Jakulin Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična (kazniva) dela, sa komentarom, Ljubljana, 2000. str. 32-33.

³⁸ Die "Bebussung" von Unternehmen nach dem 2. Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, Neue Juristische Wochenschrift 1988, str. 1172.

³⁹ Novoselec, P., Op. cit. str. 455.

nja krivične odgovornosti pravnih lica u naš kazneni sistem. Odgovor bi, po svemu sudeći bio: onda kada u našem društveno-ekonomskom sistemu ne bude više dominantna društvena svojina i ako bismo bili precizni do kraja, onda, kada i ako bude preovladala privatna svojina i kada se u vezi sa tom bitnom promenom izmeni i način upravljanja pravnim licima (preduzeće-preduzetništvo-preduzetnik).

Tek bi takve promene uslovljavale, zbog novonastalih oblika kriminaliteta, koji će proisticati iz njih, uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica kojom se, u stvari, putem sankcija, koje i inače mogu biti samo imovinske prirode, s obzirom na karakter pravnih lica, zadire u imovinu (privatnu svojinu) pravnih lica. Upravo zbog tog glavnog elementa, koji se ogleda u privatnoj svojini i vidimo razlog za mogućnost, na koji se nadovezuje element koji se ogleda u posebnoj vrsti upravljanja preduzećem-preduzetništvu, uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Krivična odgovornost pravnog lica prema Krivičnom zakoniku Makedonije

U Republici Makedoniji je u Krivični zakonik uneta posebna glava koja nosi naslov "Krivična odgovornost pravnog lica" i podnaslov "Uslovi za krivičnu odgovornost za pravno lice". U ovoj odredbi je utvrđeno: u slučaju utvrđivanja u posebnom delu krivičnog zakona ili u posebnom drugom zakonu u kojem su propisana krivična dela, pravno lice je *krivično odgovorno* ako je do izvršenja dela došlo radnjom ili propuštanjem dužnog nadzora od strane organa upravljanja ili odgovornog lica u pravnom licu ili drugog lica koje je bilo ovlašćeno da postupa u ime pravnog lica u skladu sa njegovim ovlašćenjima ili koje je prekoračilo svoje ovlašćenje radi ostvarivanja koristi za pravno lice.

Krivična odgovornost pravnog lica ne isključuje odgovornost izvršioca krivičnog dela.

Za dela koja su zakonom određena kao krivična dela odgovorna su sva pravna lica, osim države.

Strana pravna lica su krivično odgovorna ako su delo izvršila na teritoriji Republike Makedonije bez obzira da li imaju svoje predstavništvo ili podružnicu koja vrši delatnost na njenoj teritoriji.

Očigledno je da je makedonski zakonodavac u svemu prihvatio navedenu Preporuku Saveta Evrope s obzirom da je u svoj Krivični zakonik uneo *krivičnu odgovornost pravnih lica* na isti način kako je to učinila i Francuska u svom *Code Penal*.

Osnovne pretpostavke za odgovornost pravnih lica za krivična dela

Imajući u vidu navedeno shvatanje u ovom radu, u delu koji se odnosi na odgovornost pravnih lica na privredne prestupe, da pravna lica imaju svoju sopstve-

nu volju, putem svesti i volje svojih rukovodećih i nadležnih organa primenom teorije identifikacije alter ego, neophodno je da se, prilikom razmišljanja o mogućem, de lege ferenda, uvođenju i "čiste" krivične odgovornosti pravnih lica za krivična dela, iznađe rešenje pitanja u čemu se, stvarno, iscrpljuje doprinos pravnog lica kao sasvim posebnog subjekta, u odnosu na fizičko lice, u izvršenju bilo koje vrste delikta, pa prema tome, i u izvršenju krivičnih dela. Ovo je pitanje neophodno rešiti na adekvatan način i to kao prethodno pitanje, a ovo iz razloga što je u teoriji, ipak, i dalje najzastupljenije stanovište da pravno lice ne može svojom sopstvenom radnjom da izvrši krivično delo (*societas delinquere non potest*).

Dakle, bilo bi stoga nužno pitanje krivične odgovornosti pravnih lica za krivična dela tako rešiti da se, pri tom, navedeno osnovno načelo ne napušta, a što je do sada, u našoj pravnoj teoriji, prilikom raspravljanja odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, uvek bio slučaj. Možda je vreme da se počne razmišljati u obrnutom pravcu, a u okviru već iznete ideje u teoriji, po pitanju osnova odgovornosti pravnih lica: "Aktivnost privrednih organizacija uvek se u krajnjoj liniji pojavljuje kao determinisana svešću i voljom radnog kolektiva, a upravo to i čini subjektivni osnov krivične odgovornosti pravnog lica za učinjeni privredni prestup."⁴⁰

Pri tom, očigledno, nije prisutna dilema da pravno lice ne čini delo fizičkih lica, koje je predviđeno kao krivično delo u Krivičnom zakoniku, ali to još ne znači, ili bolje reći, istovremeno ne znači, da pravno lice, imajući neku svoju volju, koja se pojavljuje kao kolektivna volja, nije u mogućnosti da bilo na koji način doprinese izvršenju dela u pitanju i da upravo zbog tog doprinošenja može da bude i krivično odgovorno, kao, uostalom i fizičko lice koje svojom radnjom izvrši isto to krivično delo. Proizilazi da bi jedino bilo moguće utvrditi da pravno lice krivično odgovara za krivično delo uporedo sa izvršiocom, fizičkim licem i to na osnovu svog doprinosa njegovom činjenju ili nečinjenju. U pogledu odgovornosti za privredne prestupe u našoj pravnoj teoriji su bila isticana dva suprotna stanovišta po pitanju shvatanja privrednog prestupa i odgovornosti za isti u pogledu subjekta. Po prvom je privredni prestup tretiran kao delikt pravnog lica, usled čega je ono kao subjekt tog delikta primarno odgovaralo, dok je odgovorno lice odgovaralo za privredni prestup samog pravnog lica akcesorno.⁴¹

Po drugom shvatanju privredni prestup je tretiran kao delikt pravnog i odgovornog lica koji kao subjekti tog delikta paralelno odgovaraju za isti.⁴²

Prvo stanovište je bilo ugrađeno u prvodoneti Zakon o privrednim prestupima iz 1960. godine, dok je drugo stanovište došlo do izraza po noveli istog zakona iz 1973. godine.

Treće, novo stanovište, ugrađeno u Predlog zakona o izmenama i dopunama ZOPPa, polazi od istog polazišta po pitanju učešća dva subjekta, pravnog i

⁴⁰ Đorđević, dr M., *op. cit.* 86.

⁴¹ Srzentić, N., A, br. 3-4/54, str. 342.

⁴² Crnogorčević, J., *O novoj koncepciji privrednog prestupa*, JRKT br. 2/73 str. 287 i dr.

odgovornog lica u izvršenju privrednog prestupa, a ono što je radikalno novo, to je da se, pri tom, subjektivna odgovornost pravnog lica koja se zahteva, izvlači iz subjektivne odgovornosti odgovornih lica.

Stanovište izneto u ovom radu se razlikuje od svih do sada iznetih, utoliko što se pokušava, polazeći od principa *societas delinquere non potest*, da se iznađe novo rešenje za delatnost pravnog lica u vezi sa izvršenjem krivičnog dela, kao podloge za mogućnost uvođenja krivične odgovornosti pravnih lica, ne odstupajući, pri tom, od opšteusvojenog shvatanja da je i pravno lice subjekat koji pored fizičkog lica učestvuje u izvršenju delikta. Suština tog shvatanja je, znači, da je fizičko lice uvek izvršilac određenog krivičnog dela, a da pravno lice samo doprinosi njegovom izvršenju.

Odgovornost pravnog lica za krivično delo je, stoga, u odnosu na odgovornost izvršioca, fizičkog lica, sporedna i zavisna (akcesorna) usled čega i proizilazi zaključak da za nju, u principu, važe jednaka pravila. Zato i kažemo da je izneto stanovište, upravo, obrnuto stanovište od svih do sada izraženih shvatanja, po spornom problemu, s obzirom na to da su sva shvatanja do sada polazila od toga da je pravno lice primarno odgovorno, znači od primarne odgovornosti pravnog lica i akcesorne odgovornosti odgovornog lica pa sve do stavljanja ova dva subjekta u istu ravan, tako da odgovaraju paralelno i zavisno. Izneto shvatanje, pak, polazi od toga da su fizička lica neposredni izvršioci krivičnog dela, a da pravna lica krivično odgovaraju akcesorno za isto delo na osnovu svog doprinosa njegovom izvršenju. Pri tom, poštujući princip legaliteta, kao jedan od vrhunskih principa, celokupnog našeg kaznenog prava, jasno je da se akcesorna odgovornost pravnih lica ne može zasnivati kod svih krivičnih dela, uopšte, koja mogu učiniti fizička lica, već samo kod onih za koja je to u zakonu izričito utvrđeno.

U pogledu osnova odgovornosti iz iznetog bi proizilazilo da pravno lice odgovara na osnovu radnji svog odgovornog lica, znači u tom delu na osnovu objektivne odgovornosti, a njegova subjektivna odgovornost bi se zasnivala na njegovom doprinošenju radnji odgovornog lica u izvršenju krivičnog dela. Pravno lice, znači, ne bi odgovaralo za delo izvršioca – fizičkog lica već bi se njegova krivična odgovornost zasnivala na njegovoj radnji koja se ogleda u doprinošenju izvršiocu u izvršenju određenog krivičnog dela. Iz ovoga proizilazi dalja konsekvencija koja se ogleda u tome da su, bez obzira na to što pravno lice ima svoj sopstveni osnov odgovornosti, ujedno ispunjeni uslovi, da njegova odgovornost za krivično delo, ukoliko se posmatra sa aspekta odgovornosti izvršioca, fizičkog lica, bude po pravilu limitirano akcesorna. To bi, konkretno, značilo, da za krivičnu odgovornost pravnog lica ne bi bilo potrebno da i izvršilac bude krivično odgovoran. Za takvu mogućnost bi bilo dovoljno da je učinilac svojom radnjom, u čisto objektivnom smislu tog pojma, ispunio obeležja krivičnog dela.

Sigurno je da nije nimalo jednostavno utvrditi u čemu bi se trebalo ogledati doprinošenje pravnog lica u izvršenju određenog krivičnog dela, kao osnov za mogućnost njegovog krivičnog kažnjavanja. Imajući u vidu ideju sadržanu u već iznetom stanovištu dr Đorđevića, to doprinošenje bi se eventualno moglo izraziti kroz uticaj pravnog lica na učinioca da izvrši krivično delo ili pak omogućavanje istom uslova za izvršenje krivičnog dela, zatim kroz radnje raspolaganja imovinskom korišću, stečenom izvršenjem delikta ili korišćenju stvari, upotrebljenim za njegovo izvršenje. Ukoliko je doprinos pravnog lica učiniocu određenog krivičnog dela izražen kroz neki od navedenih oblika proizašao iz odgovarajućih odluka, formalnih ili neformalnih, putem kojih su se opredelili njegovi organi upravljanja onda bi to, svakako, bio subjektivni osnov krivične odgovornosti pravnih lica, koji, sigurno, nije identičan subjektivnim osnovama krivične odgovornosti fizičkih lica izražen kroz umišljaj ili nehat, ali koji bi bio blizak istima i kao takav mogao poslužiti kao osnov kažnjavanja. To, konkretno, znači da bi pravno lice moglo biti krivično odgovorno onda kada krivično delo proizilazi iz njegove registrovane delatnosti i ako je pri tom isto učinjeno izvršenjem odluke njegovih organa, odnosno po njegovom izričitom nalogu ili odobravanju, te ukoliko njegovi organi, odnosno članovi nisu sa potrebnom pažnjom nadzirali zakonitost rada izvršioca krivičnog dela učinjenog u njegovo ime i za njegov račun.

Krivična odgovornost pravnog lica izvlači se iz pretpostavljene odgovornosti njegovih rukovodećih i nadzornih organa na osnovu teorije identifikacije – *alter ego*.

U slučaju da pravno lice ima samo jednog člana, što je, kako to pokazuje dosadašnja praksa veoma čest slučaj, postavlja se pitanje kako tada rešiti krivičnu odgovornost pravnog lica s obzirom na to da u pravnom licu ne postoji poseban organ upravljanja, pa se stoga, za njeno rešenje ne mogu koristiti predložena pravila. Taj bi se slučaj mogao rešiti putem naslanjanja na potpunu akcesornost pravnog lica u odnosu na učinioca, što znači da bi vinost izvršioca istovremeno i ujedno subjektivizirala odgovornost pravnog lica za njegov doprinos izvršenju krivičnog dela. Potpuna bi akcesornost, znači, tako delovala, da bi u slučaju isključenja krivične odgovornosti izvršioca, iz bilo kog zakonom predviđenog razloga, ujedno isključivala i krivičnu odgovornost pravnog lica.

Ovo shvatanje je izneto u teoriji pre donošenja Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije.⁴³

Izneta teorija je, na određen način, prihvaćena u Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije, i u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, ali i u francuskom krivičnom zakonu koji se, istina, pri utvrđivanju krivične odgovornosti pravnih lica zadovoljava s tim da su njegovi predstav-

⁴³ Vrhovšek, prof. dr M., *Odgovornost lica za privredne prestupe ili krivična odgovornost de lege ferenda*, časopis *Pravo teorija i praksa*, Novi Sad, br. 4/99, str. 10-12.

nici ili organi krivično delo učinili za njen račun, ali se, pri tom, ne traži poseban doprinos pravnog lica izvršenju krivičnog dela, sem da je pravno lice imenovalo određeno lice ili organ kao takvo.

Zato se već u teoriji i iznosi kritički stav u pogledu rešenja unetog u član 4. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije koji smatra da bi bilo pravilnije kada bi se u tom Zakonu predvidelo samo to da je učinilac učinio krivično delo u ime, za račun ili u korist pravnog lica a da se ostale odredbe iz člana 4. stav 1-4 izostave.⁴⁴

Sa druge strane u teoriji se ističe da pravno lice ima svoju sopstvenu volju, što se slaže sa našom teorijom iznetom u pogledu odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, zbog čega pravno lice i može autonomno krivično da odgovara, odnosno da odgovara za krivična dela pored neposrednog učinioca fizičkog lica.⁴⁵

U svakom slučaju, zbog svih razloga koje smo do sada izneli i kod odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, očigledno je naše zalaganje za prihvatanje stanovišta da se i odgovornost pravnih lica, *de lege ferenda*, za krivična dela, u Srbiji mora bazirati na krivici i to sopstvenoj krivici.

Zaključna razmatranja

Unošenjem subjektivne odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe u pozitivno pravo u potpunosti se realizuje već davno prisutno ispravno stanovište u našoj pravnoj teoriji, "da privredni prestupi predstavljaju krivična dela pravnih lica i da je odgovornost pravnih lica za te delikte krivična odgovornost".

U svakom slučaju, ostaje za budućnost faza teorijskog osmišljavanja prelaska sa odgovornosti za privredne prestupe na »čistu« krivičnu odgovornost pravnih lica kada se za to steknu neophodni uslovi. U tom kontekstu može se i mora postaviti hipotetičko pitanje kada će se steći neophodni uslovi za mogućnost uvođenja krivične odgovornosti pravnih lica u naš kazneni sistem. Odgovor bi, po svemu sudeći bio: onda kada u našem društveno-ekonomskom sistemu ne bude više dominantna društvena svojina i ako bismo bili precizni do kraja, onda, kada i ako bude preovladala privatna svojina i kada se u vezi sa tom bitnom promenom izmeni i način upravljanja pravnim licima (preduzeće-preduzetništvo-preduzetnik). Tek bi takve promene uslovljavale, zbog novonastalih oblika kriminaliteta, koji će proisticati iz njih, uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica kojom se, u stvari, putem sankcija, koje i inače mogu biti samo imovinske prirode, s obzirom na karakter pravnih lica, zadire u imovinu (privatnu svojinu) prav-

⁴⁴ Novoselec, P., Osnovne pretpostavke za odgovornost pravnih lica za krivična dela, časopis Pravnik, Ljubljana, Let. 56 (2001.), 6-8, str. 353.

⁴⁵ Bele, Deisinger, Balažić, Jakulin, Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, (ZOPOKD), sa komentarom, Ljubljana 2000, str. 13.

nih lica. Upravo zbog tog glavnog elementa, koji se ogleda u privatnoj svojini i vidimo razlog za mogućnost, na koji se nadovezuje element koji se ogleda u posebnoj vrsti upravljanja preduzećem-preduzetništvo, uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Međutim, valja posebno istaći da je počev od 2001. godine do danas proglašen veći broj zakona o potvrđivanju konvencija donetih na međunarodnom planu u oblasti krivičnog prava. To su sledeći zakoni:

1. Zakon o potvrđivanju konvencije o transferu osuđenih lica sa Dodatnim protokolom;⁴⁶
2. Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda;⁴⁶
3. Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola;⁴⁷
4. Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa Dodatnim protokolom;⁴⁸
5. Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji, sa Dodatnim protokolima;⁴⁸
6. Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupka u krivičnim stvarima;⁴⁸
7. Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o suzbijanju terorizma;⁴⁸
8. Zakon o potvrđivanju Krivičnopravne konvencije o korupciji;⁴⁹
9. Zakon o potvrđivanju Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom;⁵⁰
10. Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma;⁵⁰
11. Zakon o potvrđivanju Drugog protokola uz Hašku konvenciju od 1954. godine o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba;⁵⁰
12. Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta;⁵⁰
13. Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta.⁵⁰

Potvrđivanje navedenih međunarodnih konvencija iz oblasti Krivičnog prava predstavlja, u stvari, njihovo ratifikovanje što znači uključivanje istih u naš,

⁴⁶ Objavljen u "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 4, od 27. VI 2001. godine, str. 40.

⁴⁶ Objavljen u "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 5, od 27. VI 2001. godine, str. 3.

⁴⁷ Objavljen u "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 6, od 27. VI 2001. godine, str. 3.

⁴⁸ Svi zakoni su objavljeni u "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 10, od 9. IX 2001. godine, str. 14, 24, 36, 46.

⁴⁹ Objavljen u "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 2, od 1. III 2002. godine, str. 3.

⁵⁰ Svi zakoni su objavljeni u "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 7, od 3. VII 2002. godine, str. 3, 16, 31, 58, 64.

pre svega, zakonodavni krivičnopravni sistem. To, dalje, znači da se odredbe ratifikovanih konvencija imaju delom direktno primenjivati za predviđene situacije, a delom se njihove odgovarajuće odredbe moraju posebno ugraditi u pozitivni zakonodavni krivičnopravni sistem.

Ovi Zakoni otvaraju novo poglavlje u krivičnom zakonodavstvu naše zemlje, pre svega, uvođenjem krivične odgovornosti preduzeća i svih drugih pravnih lica.

Da bi se navedeni Zakoni mogli primeniti neophodno je utvrditi mogućnost krivične odgovornosti pravnih lica u pozitivnom krivičnom zakoniku i doneti poseban zakon o krivičnoj odgovornosti pravnih lica s obzirom da to sada nije slučaj i da kod nas postoji samo odgovornost pravnih lica za privredne prestupe.

Razvojni trend pokazuje, da će odgovornost pravnih lica za krivična dela morati u svojim zakonodavstvima da utvrde sve države članice Saveta Evrope i Evropske unije. Temelji odgovornosti pravnih lica ukazuju da više neće biti dovoljna samo objektivna odgovornost pravnih lica, već da je neophodno utvrditi poseban oblik krivične odgovornosti koji će biti prilagođen karakteru i osobinama pravnih lica.⁵¹

Prelazak Rubikona – umesto zaključka

Narodna skupština Srbije je, znači, usvajanjem Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela prihvatila stanovišta izneta u našoj pravnoj teoriji o neophodnosti uvođenja odgovornosti pravnih lica za krivična dela u kaznenopravni sistem Srbije. Ujedno je prihvaćeno stanovište izneto u pravnoj teoriji da je uspostavljanje takve odgovornosti moguće i potrebno, pre svega, iz kriminalno-političkih razloga. I treće, ovakvo rešenje je neophodno radi usaglašavanja sa pravnim standardima sadržanim u mnogobrojnim relevantnim međunarodnim dokumentima kao i radi ujednačavanja sa već postojećim krivičnim zakonodavstvima u državama članicama Evropske unije koja već regulišu pitanje odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Takvo postupanje zakonodavca je u potpunom skladu sa aktivnostima koje se odvijaju na univerzalnom planu (npr. kroz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta sa dopunskim Protokolima iz 2000. godine), odnosno na regionalnom planu kroz međunarodne pravne dokumente Evropske unije ili Veća Evrope (npr. Preporuka Veća Evrope o suzbijanju organizovanog kriminala iz 1996. godine, Preporuka Veća Evrope o odgovornosti preduzeća za krivična dela iz 1988. godine, Krivičnopravna konvencija protiv korupcije iz 1999. godine i dr.).

⁵¹ Vrhovšek, prof. dr M., *Nešto više o ratifikovanim međunarodnim konvencijama u oblasti krivičnog prava*, časopis "Pravo, teorija i praksa", Novi Sad, br.11/02, str. 8.

Prof. Miroslav Vrhovšek, Ph.D.

Criminal liability of legal entities

A b s t r a c t

Confirmation of the above international conventions from the area of Criminal law represents their ratification, which means their incorporation into our criminal legislation. Further on, it means that some articles of ratified conventions are directly implemented on a certain situation, and in other case, some articles are to be incorporated into our current criminal legislation.

These Laws open new chapter in our criminal legislation, by introducing criminal liability of companies and other legal entities.

In order to implement the mentioned Laws, it is necessary to determine possible criminal liability of legal entities in current criminal legislation and adopt special law on criminal liability of legal entities, which is not the case at the moment and that our system recognizes only liability of legal entities for commercial misdemeanor.

On the one hand, *de lege ferenda*, the idea of criminal liability of legal and liable entities in our country would be implemented by taking specific content and nature of commercial misdemeanor in sense of *output* and *input* defined relations in commercial and financial operations. On the other hand, the same idea must be strictly implied by the fact that the institute of criminal liability of legal entities is much more present nowadays in criminal law of more and more countries around the world.

Developmental trend shows that liability of legal entities for crimes must determine in their legislation all state members of Council of Europe and European Union. Foundation for liability of legal entities indicates that in future it will not be enough to have only objective liability of legal entities, but to define also special state of criminal liability suited to the nature and character of legal entities.

Therefore, we propose, until we introduce criminal liability of legal entities in our legislation, to keep the general notion of commercial misdemeanor as it is at present, in counterpart, if there is a need for that, and in a view to harmonize with the general notion of crime, to build the same gradually and deliberately, in steps, based on professionalism and legitimacy, and by using already existing nomotechnical standards.

Key words: criminal liability of legal entities, legal entity, degree of liability on the side of legal entity

Literatura

1. Stojanović, Z., Odgovornost pravnog lica za privredne prestupe, pravna misao, Sarajevo, br. 3-4/1990.
2. Čejović, B., Osnovni principi krivičnog zakonodavstva Srbije i Crne Gore, Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja, Beograd 2005.
3. Cetinić, M., Kazneno zakonodavstvo progresivna ili regresivna rešenja, Beograd, 2005.
4. Derenčinović, D., Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela, 2003.
5. Nouveau code penal, Mode d'emloi, Paris, 1992.
6. Kazneni zakon Republike Slovenije Uradni list RS. br. 63/94, 1994.
7. Zakonot o izmenjvanje i dopolnivanje na Krivičniot Zakonik, objaven vo "Slučben vesnik na RM", br. 19/04.
8. Kambovski, V., Kazneno pravo, opšt del, Skopje 2005.
9. Vrhovšek, M., *Ka novim rešenjima odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe*, "Pravni život", časopis za pravnu teoriju i praksu, Beograd, I-4/95.
10. Đorđević, M., Krivična odgovornost pravnih lica, Beograd 1968.
11. Lazarević, Lj., Krivična odgovornost u javnim službama i preduzećima, Referat izložen na X Francusko-Jugoslovenskim danima, Niš, 1969.
12. Simović-Hiber, I., Krivična odgovornost pravnih lica i privredni prestupi: da li je razlikovanje samo terminološke prirode?, – Analiz Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 3/95.
13. Kennz: Outlines of Criminal Law, Cambridge, 1962.
14. Smith, J. C., Hogan, B., Criminal Law, London, 1988.
15. Orland, L., Kažnjavanje preduzeća od Američke kaznene komisije, 4 Fed. Sentencing (kazneni) Rep. 50/1991) (nadalje Orland, Kažnjavanje preduzeća).
16. Blachstone, W., Komentari 1988.
17. New York Cent. Hutson River R.R. v. USA, 481, 495/1909.
18. Međunarodna trgovina (Elkinsov) zakon iz 1903., ch. 708, 847, repealed by act iz Oktobra 17, 1976., Pub. L.Br. 95-473, 92, 1466.
19. Hudson River R.R., 212 U.S. na 491 (citirani Elkinsov zakon čl. 1i član 4.)
20. He Bing-shong, Krivično delo i krivična odgovornost pravnog lica 415 (1991.)
21. Nouveau code penal, Mode d'emploi, Paris 1992.
22. Uradni list Republike Slovenije br. 63/94, 1994.
23. Uradni list Republike Slovenije br. 59/99, 1999.
24. Službeni list RCG br. 70/03 i 13/04.
25. Nouveau code penal, Mode d'emploi, Paris 1992.

26. Uradni list Republike Slovenije, br. 63/94, 1994.
27. Uradni list RS broj 59-2791/99, 1999.
28. Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela, NN 151/03, 2003.
29. Bačić, F., Neke napomene uz zakonsko uređivanje kaznene odgovornosti pravnih osoba, Hrvatska pravna revija, 2004. br. 2.
30. Bele, Deisinger, Balažić, Jakulin Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična (kazniva) dela, sa komentarom, Ljubljana, 2000.
31. Die "Bebussung" von Unternehmen nach dem 2. Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, Neue Juristische Wochenschrift 1988.
32. Sl. list FNRJ, br. 16/60.
33. Zlatarić, B., "Naša zakonitost", 2/55.
34. Srzentić, N., Kodifikacija privrednih prestupa, "Narodna milicija", 2/1955.
35. Crnogorčević, J., O pravnom osnovu kaznene odgovornosti pravnih lica, "Naša zakonitost", br.10/1956
36. Đorđević, M., Krivična odgovornost pravnih lica, izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, 1968.
37. Zakon o privrednim prestupima iz 1960.
38. Đorđević, M., Kaznena odgovornost pravnih lica u samoupravnom društvu, Materijal sa II savetovanja Jugoslovenskog udruženja za krivično pravo i kriminologiju, Subotica, 1970.
39. Predlog novog Zakona o privrednim prestupima iz 2000. i 2002. godine Savezne vlade SRJ.
40. Lazarević, Lj., *Krivična odgovornost u javnim službama i preduzećima*, Referat izložen na X 41. Francusko-Jugoslovenskim danima, Niš, 1969.
42. Crnogorčević, J., *O novoj koncepciji privrednog prestupa*, JRKT br. 2/73.
43. Vrhovšek, M., Odgovornost lica za privredne presteupe ili krivična odgovornost *de lege ferenda*, časopis Pravo teorija i praksa, Novi Sad, br. 4/99.
44. Novoselec, P., Osnovne pretpostavke za odgovornost pravnih lica za krivična dela, časopis Pravnik, Ljubljana, Let. 56 (2001.), 6-8.
45. Bele, Deisinger, Balažić, Jakulin, Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, (ZOPOKD), sa komentarom, Ljubljana 2000.
46. "Službeni list RCG", br. 70/2003, i 13/2004.
47. "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 4, od 27. VI 2001.
48. "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 5, od 27. VI 2001.
49. "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 6, od 27. VI 2001.
50. "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 2, od 1. III 2002.
51. Miroslav Vrhovšek: *Nešto više o ratifikovanim međunarodnim konvencijama u oblasti krivičnog prava*, časopis "Pravo, teorija i praksa", Novi Sad, br. 11/02.